

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Karič

**Identitete politike druge generacije
priseljenc in priseljencev s področja
nekdanje Jugoslavije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Karič

Mentor: asist. dr. Marjeta Mencin Čeplak

**Identitete politike druge generacije
priseljenc in priseljencev s področja
nekdanje Jugoslavije**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Identitete politike druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije

Diplomsko delo preučuje položaj druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije. Sestavljeno je iz treh delov. Prvi del pojasnjuje pojem identitete. Kaj identiteta predstavlja, kaj identiteta je oziroma ni, kakšen je njen smisel. S pomočjo Goffmanove teorije stigmatizirane identitete poskuša razložiti stigmo in njene posledice, opre pa se še na nacionalno identiteto, ki je sestavni del identitete človeka. Drugi del poskuša definirati pojem druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije, od kod izvor druge generacije ter kakšen vpliv ima stigma nanje s prikazom odnosa Slovenije kot izvorne države do priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, najbolj boleča pa je tema poimenovanj, ki stigmatizirajo. V zadnjem delu se osredotoča na položaj druge generacije v Sloveniji. Zaključek dela pokaže, da je položaj druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije bližje položaju večinskega naroda, torej Slovencev, kar dokažejo kazalci, kot so državljanstvo, veroizpoved, jezik, izobrazbena struktura in status v družbi. Ti kazalci predstavljajo visoko stopnjo integracije druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije v novo družbeno okolje ter kakovosten način povezovanja z njim.

Ključne besede: identiteta, druga generacija, stigma, stigmatizirana identiteta, priseljevanje

Identity politics of second generation of immigrants from the area of ex Yugoslavia

This diploma examines status of second generation of immigrants from the area of ex Yugoslavia. It is composed of three parts. First part defines concept of identity. What represents this concept, what identity is and what is not, what is the meaning of identity. Through Goffman's theory of stigmatized identity defines stigma and the consequences besides representation of national identity, which is the important part of human identity. Second part tries to define second generation of immigrants from the area of ex Yugoslavia, their origin and influence of stigma on them, the most painful part among are nicknames, which stigmatize. The last final part is intended to search the status of second generation of immigrants from the area of ex Yugoslavia. Final part shows that they are approaching to the status of Slovenian nation, which is established through indicators like citizenship, religion, language, educational structure and status in society. Those indicators establish high level of integration in new social environment and coherent quality relation within.

Keyword: identity, second generation, stigma, stigmatized identity, immigration

VSEBINSKO KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOŠKI OKVIR IN STRUKTURA NALOGE.....	7
3 IDENTITETA	8
3. 1 Goffmanova teorija identitete	10
3. 2 Teorija stigmatizirane identitete.....	11
3. 3 Nacionalna identiteta.....	16
4 OD KOD DRUGA GENERACIJA PRISELJENK IN PRISELJENCEV IZ REPUBLIK BIVŠE JUGOSLAVIJE.....	20
4. 1 Opredelitev pojma druga generacija	20
4. 2 Povod za priseljevanje v Slovenijo	22
4. 3 Zgodovina stigmatizacije	25
4. 4 Kakšen je odnos Slovenije do priseljencev iz držav bivše Jugoslavije?.....	27
4. 5 Poimenovanja, ki stigmatizirajo.....	30
4. 6 Politična korektnost in jezik.....	33
4. 6. 1 Govor, jezik in socializacija.....	33
5 POLOŽAJ DRUGE GENERACIJE V SLOVENIJI.....	35
5. 1 Državljanstvo	36
5. 2 Veroizpoved	38
5. 3 Jezik	39
5. 3. 1 Materni jezik	39
5. 3. 2 Pogovorni jezik	40
5. 4 Starostna struktura.....	42
5. 5 Izobrazbena struktura	43
5. 6 Status aktivnosti	45
6 ZAKLJUČEK.....	49
7 LITERATURA.....	50

KAZALO TABEL IN GRAFOV

Tabela 4.1: Struktura sprejetih državljanov iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v državljanstvo Republike Slovenije od leta 1991 do leta 1992.....	23
Graf 4.1: Struktura sprejetih državljanov iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v državljanstvo Republike Slovenije od leta 1991 do leta 1992.....	24
Graf 5.1: Opredelitev državljanstva druge generacije glede na popis iz leta 2002....	37
Graf 5.2: Državljanstvo priseljenk in priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije	37
Graf 5.3: Veroizpoved druge generacije priseljencev iz držav bivše Jugoslavije.....	38
Graf 5.4: Materni jezik druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije	39
Graf 5.5: Pogovorni jezik druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije.....	40
Graf 5.6: Opredelitev enega pogovornega jezika druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije	41
Graf 5.7: Primerjava starostne strukture celotnega prebivalstva Slovenije in starostne strukture druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije	42
Graf 5.8: Primerjava starostne strukture celotnega prebivalstva Slovenije in starostne strukture priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije	43
Graf 5.9: Primerjava izobrazbene strukture druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, priseljencev in celotnega prebivalstva Slovenije, starega več kot 15 let.....	44
Graf 5.10: Status aktivnosti priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, druge generacije priseljencev ter celotnega prebivalstva Slovenije	45
Graf 5.11: Struktura aktivnega prebivalstva priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, druge generacije priseljencev ter prebivalstva Slovenije	46

1 UVOD

Človek je bitje, ki svet razume s svojega zornega kota. Vsak človek bi moral imeti pravico biti to, kar je, ne da bi se ob tem počutil diskriminiranega ali stigmatiziranega. Stigma je vseskozi prisotna in je del človeške družbe. Stigmatizirani smo na vsakem koraku, pa naj gre za birokratsko izpolnjevanje obrazcev, ki je velikokrat preveč zapleteno za ljudi z nižjo stopnjo izobrazbe, kaj šele za ljudi, ki težje razumejo jezik države, v kateri bivajo. Sami so si krivi, bi rekli tisti, ki teh težav nimajo. Res se mora vsakdo prilagoditi marsičemu hudemu, a bi bilo vseeno dobrodošlo, če bi se spet lahko vživeli v čas, ko smo si v solidarnosti podajali roko in ko je bilo za kanček več občutka za socialnost in dobronamernost.

Tak način razmišljanja pa pogloblja razlike med neenakimi, med takšnimi in drugačnimi, med temi in onimi, v primeru moje diplomske naloge med Slovenci in »Neslovenci«. Posledice se odražajo torej na celotni družbi, ki občuti neenakost na vsakem koraku, v šoli, na delu in doma.

Za pisanje diplomskega dela na temo Identitete politike druge generacije priseljenc in priseljencev s področja držav bivše Jugoslavije sem se odločila iz enega in edinega razloga, ki me spremlja že vse življenje: raziskati, ali gre pri vprašanju stigmatizacije za moj namišljeni problem ali ima oporo v dejanskem stanju in položaju druge generacije priseljenc in priseljencev s področja držav bivše Jugoslavije, med katere bi se lahko kategorizirala tudi sama, saj je oče priseljenec iz države bivše Jugoslavije.

Za lažje razumevanje celotne tematike bom na začetku najprej predstavila koncept identitete oziroma identifikacije, pri čemer se bom s pomočjo Goffmana poskušala nasloniti na teorijo stigmatizirane identitete.

Kdo je sploh kategoriziran pod pojmom druga generacija, kakšni so bili povodi za preseljevanje prve generacije, od kod izvira stigma do njih in kakšen je odnos do stigmatiziranih, poimenovanja, ki stigmatizirajo ter kakšen je govor in jezik, so vprašanja, na katere bom poiskala in zapisala odgovore v drugem poglavju. Zadnje poglavje je namenjeno raziskavi položaja druge generacije in preverjanju hipoteze, da

je položaj druge generacije priseljenk in priseljencev iz držav bivše Jugoslavije boljši glede na prvo generacijo oziroma se izboljšuje.

2 METODOLOŠKI OKVIR IN STRUKTURA NALOGE

Kot predmet preučevanja svojega diplomskega dela sem si izbrala vselej perečo tematiko identitete politike druge generacije priseljenk in priseljencev s področja držav bivše Jugoslavije. Skozi celotno diplomsko delo bom poskušala dokazati oziroma zavreči hipotezo:

»Položaj druge generacije priseljenk in priseljencev iz držav bivše Jugoslavije je boljši glede na prvo generacijo oziroma se izboljšuje.«

Da bi lahko preverila to hipotezo, je potrebno analizirati koncept identitete, predvsem stigmatizirane identitete, ki omogoča lažje razumevanje pojma druga generacija in stigme, ki jo občuti oziroma ne občuti druga generacija priseljenk in priseljencev s področja bivše Jugoslavije. Pri tem mi je v glavno oporo Goffmanova teorija stigmatizirane identitete, ki jo povezujem s problemom identitete druge generacije. Ključna vprašanja pri tem so: kdaj se v Sloveniji začne govoriti o drugi generaciji, kdo spada v kategorijo druge generacije, kakšen je položaj druge generacije v primerjavi s položajem prve generacije, ali je druga generacija zavrgla stigmo ali pa ji je podlegla?

Z diplomskim delom želim pokazati, kako zapleteno je razmerje med stigmatiziranim posameznikom, njegovo skupino in večino. Je res, da stigmatizirani sam kroji svojo identiteto na podlagi privzgojenih in pridobljenih vzorcev, da je le on tisti, ki ima moč sprejeti odločitev in narediti nekaj zase? Kakšno vlogo ima pri tem samouresničujoča se napoved, ki jo Goffman povzame v izjavi : »Če me imajo za norega, bom pač nor.«

Diplomsko delo je zasnovano na teoretičnem raziskovanju. Glavna metoda je vsebinska analiza pisnih virov. Glavnina diplomskega dela je povzeta po teoretski literaturi, del naloge obsega tudi izjave spletnih forumov na temo priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije, empirične podatke pa povzemam po že objavljenih raziskavah.

3 IDENTITETA

Govori o identitetah so se pojavili že v antičnih besedilih. Skozi zgodovino se je pojem identiteta uporabljal tako v vsakodnevnem življenju kot tudi v znanstvenih razpravah, saj je zadeval mnoge znanstvene discipline. Dandanes je pojem tako pogosto v rabi, da včasih grozi že njegovo izpraznjenje (Ule 2000, 1).

Najpomembnejše za razumevanje pojma identiteta je njegova definicija. Oxfordski slovar angleškega jezika se opira na latinski koren besede *identitas* in izpostavlja dva osnovna pojma identitete, ki sta predstavljena pod konceptom istosti in konceptom posebnosti. Kot opredeljuje pojem Ule, oba koncepta skupaj predstavljata kontinuiteto v času, pri čemer identiteta z vidika istosti pokaže dve pomembni karakteristiki: podobnost in razliko (Ule 2000, 3).

Pojem identiteta izhaja iz srednjeveške sholastične latinščine, kot ugotavlja Južnič: tu beseda *idem* pomeni isti, iz tega pa je izveden pridevnik *identicus*, ki ga prevajamo kot istoveten ali celo eden in isti, da poudarimo razliko z izrazom podoben ter nasprotje s pomenom izraza različen. Pridevnik *identicus* v kombinaciji za glagolom *facio 3 feci, factum* da glagol identificirati, kar pomeni napraviti nekaj za istovetno in imeti sebe za istega v odnosu do sebe in/ali v odnosu do koga drugega; tj. občutek istovetnosti, sprejemanje istosti oziroma istovetnosti in delovanje zato, da bi istovetnost dosegli in uveljavili (Južnič 1993, 11).

V življenju si nenehno postavljamo vprašanja, kdo sploh smo, kakšni smo, kam spadamo, kakšni smo v primerjavi z drugimi. Ko srečamo tujca, ga najprej poskusimo identificirati glede na prvi vtis, predvidevamo njegove lastnosti, značilnosti. Pri tem nismo vedno uspešni, včasih nas zavede skupek lastnosti, vidnih na prvi pogled, kar povzroči napačno identifikacijo in identitetno zmedo (Goffman 2008, 12).

Pojem identitete se zamenjuje tudi s pojmom sebstva in individualnosti. Vprašanje kdo sem, nagovarja subjekt, da je iskren sam do sebe in da odkrije svojo avtentično naravo, jedro sebstva. Na to vprašanje posameznik zelo težko odgovori oziroma se pogloblja k

iskanju odgovora šele, ko je v psihičnih težavah. Posameznik resnico prikriva, ker je lahko precej boleča in skrita (Ule 2000, 84).

Identiteta torej ni isto kot stvar ali kot samopredstavitelj. Identiteta je globlji proces oziroma kombinacija psihičnih kvalitativnih, ki definirajo človeka. Identiteto lahko razlikujemo na objektivno in subjektivno, pri čemer objektivno identiteto določajo fizične značilnosti posameznika, ime, biografske značilnosti, subjektivno identiteto pa določajo osebne, psihične in izkustvene značilnosti. Iz tega izhajamo, da identiteta ne predstavlja zaključenega stanja, ampak je proces, ki se nenehno dogaja. Identiteta je vseživljenjski proces, kjer je zaznavanje in spreminjanje stvarnosti prepleteno s socialnimi objekti in se nanje nanaša. Identiteto bi lahko opredelili kot kreativni proces uravnoteževanja med notranjimi in zunanjimi procesi. Notranji procesi se dogajajo v posamezniku samem, zunanji procesi pa se nanašajo na kulturne in družbene strukture, ki vplivajo na to, kakšni smo za druge in za sebe. Kot pravi Ule, gre za preigravanje psihološke notranjosti s sociokulturnim kontekstom (Ule 2000, 85).

Identiteta tudi ni nekaj, kar posameznik osvoji na določeni razvojni stopnji. Je proces, ki se ne zaključi in poteka celo življenje. Identiteta sestoji iz neprestane adaptacije na čas, iz kvalitativnih sprememb skozi razvojne stopnje do medgeneracijskih in zgodovinskih obdobj, ki lahko potekajo desetletja in stoletja (Ule 2000, 126).

Identitetni diskurzi so razmejeni med individualnim in družbenim, med psihičnim in diskurzivnim. S tem, ko konceptualiziramo navedena razmerja, konceptualiziramo identiteto. Ko spoznamo drugo osebo ali skupino ljudi, jo/jih najprej poskušamo identificirati, ugotoviti skupne značilnosti, podobnosti in razlike, ki jih delimo z osebo ali s skupino. »Identiteta se lahko vzpostavi samo v razliki do drugega, v odnosu do tega, kar ni, kar manjka, v odnosu do tega, kar se imenuje konstitutivna zunanost temu, kar je 'pozitivni' pomen vsakega izraza« (Woodward v Mencin Čeplak 2003, 30).

Smisel identitete je v vzpostavitvi razlike, drugačnosti. Za to, da se vprašanje identitete sploh vzpostavi, je potrebna razlika, drugačnost, šele s to razliko, drugačnostjo je konstrukcija identitete sploh potrebna, kot pravi Močnik (Močnik v Mencin Čeplak 2003, 30).

Obstaja mnogo konceptualizacij teorij identitetnega izvora. V nadaljevanju se osredotočam predvsem na tiste, ki se ukvarjajo s stigmatizacijo.

3.1 Goffmanova teorija identitete

Eden najbolj vplivnih sodobnih interakcionističnih in socialno konstruktivističnih teoretikov identitete šestdesetih let je brez dvoma Ervin Goffman, ki je svojo teorijo identitete razvil na podlagi študija vedenja stigmatiziranih oseb (Ule 2000, 180).

Goffmanova teorija identitete temelji na treh identitetnih kategorijah (Goffman 2008, 4-55):

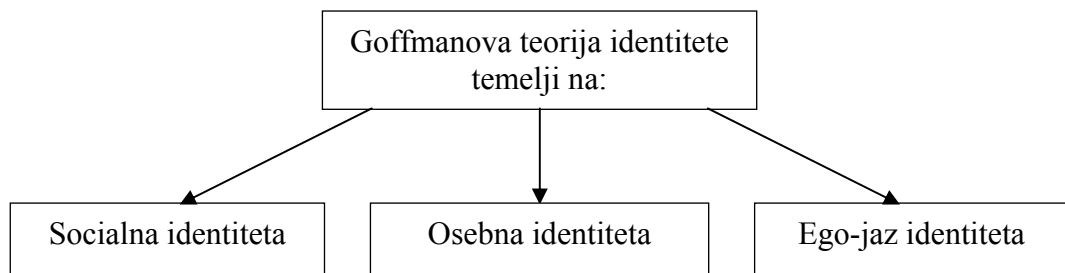
- Socialna identiteta. Družba določa načine kategorizacije oseb in nabor lastnosti, ki se za člane vsake od teh kategorij zdijo običajni in naravni. Socialno okolje določa kategorije oseb, ki jih bomo najverjetneje srečali v njem. Običajni načini vzpostavljanja socialnih stikov v danih okoljih nam omogočajo, da se srečujemo z drugimi, ki jih tam lahko pričakujemo, ne da bi jim posvečali posebno pozornost. Ko se nam približa neznanec, nam prvi vtis omogoči, da predvidimo njegovo kategorijo in lastnosti, njegovo socialno identiteto, če uporabimo termin, ki je ustrežnejši kot socialni status, ker obsega osebne lastnosti, kakršna je poštenost, pa tudi strukturne, kot je poklic, ki ga opravlja.
- Osebna identiteta. Po Goffmanu je osebna identiteta povezana s predpostavko, da je posameznika mogoče razlikovati od vseh drugih in da je temu razlikovanju mogoče dodati nepretrgan zapis socialnih dejstev, ki se navija kot sladkorna vata in spreminja v lepljivo snov, ki ji je mogoče dodajati vedno nova biografska dejstva.

V majhnih socialnih krogih je vsak član znan drugim kot edinstvena osebnost. Ena izmed Goffmanovih zamisli, kako opredeliti edinstvenost posameznika, je ideja pozitivnega znamenja ali identitetnega obešalnika. To so na primer lastno ime, rojstni podatki, telesne značilnosti, bistveni biografski podatki, stil oblačenja, stil komuniciranja. Gre za vse tiste značilnosti, ki sestavljajo

potrebne podatke za diferenciacijo osebe od njene socialne identitete. Tudi osebna identiteta je po Goffmanu družbeni pojav in obstaja le ob socialni primerjavi z drugimi ljudmi.

- Ego-jaz identiteta. Ego-jaz-identiteta predstavlja subjektivno, reflektivno občutenje lastne situacije, lastne celovitosti ter karakterja, ki se oblikuje na podlagi različnih socialnih izkušenj. Posameznik konstruira svojo lastno podobo drugače kot drugi, ti konstrukcijo podobe tega posameznika oblikujejo na socialni in osebni identiteti. Na eni strani do koncepta stigmatizacije vodi kategorija socialne identitete, do vloge kontrole informacij stigmatiziranega posameznika vodi kategorija osebne identitete, na drugi strani pa ideja ego identitete prikaže, kako posameznik občuti svojo stigmo in ravnanje z njo.

Slika 3.1: Goffmanova teorija identitete

Posameznik je ob upoštevanju družbenih norm, ki določajo, katere lastnosti so zaželene in katere nezaželene, v nenehni skrbi za ravnotežje med kategorijami identitete. Socialno okolje lahko s svojim raznolikim delovanjem spremeni definicijo stigme in tudi njene posledice (Ule 1999, 200).

3. 2 Teorija stigmatizirane identitete

Kot sem že prej omenila, ima identiteta svoj smisel le, če obstaja nekaj, kar to ni. Za konstrukcijo identitete je torej potrebna drugačnost, razlika.

Niti dva človeka nista povsem enaka, razlik je nešteto. Razlikujemo se po obliki, velikosti, barvi kože, spolu, starosti, kulturnem okolju, v katerem živimo, nacionalni

pripadnosti, veroizpovedi, itd. »Neskončna raznolikost človeških značilnosti daje slutiti, da je to, kar je nezaželeno oziroma stigmatizirano, močno odvisno od socialnega konteksta« (Ule 1999, 199).

Situacija, v kateri se lahko razvije stigma se pojavi, ko ljudje v odnosih do neke osebe tej ne izkazujejo tistega spoštovanja in priznanja, ki bi ji sicer pripadalo, če ne bi imela značilnosti, ki je po nazorih večine deviantna, ali pripada skupini, ki je označena kot deviantna. Človek, ki se znajde v takšni situaciji, je prisiljen reagirati na tak odnos (Ule 2000, 183).

Po mnenju Mencin Čeplak se Goffman omejuje predvsem na tisti del procesa stigmatizacije, ki nastopi v medosebni interakciji in v odnosu stigmatizirane osebe do same sebe. O strukturnih izvorih stigmatizacije, o njeni vlogi v vzpostavljanju in ohranjanju gospostvenih razmerij eksplicitno ne govori, vendar poudarja, da se medosebne interakcije vselej dogajajo v širšem družbenem kontekstu. Najpomembnejša vloga v medosebni interakciji je vloga socialne kategorizacije, ki kategoriziranemu 'predpisuje', pripisuje značilnosti, s katerimi vpliva na pričakovanja socialnega okolja in na odnos kategoriziranega do samega sebe. V Goffmanovi konceptualizaciji identitete je to virtualna socialna identiteta. Vnaprej pripravljene stereotipi, ki imajo svojo zgodovino, presegajo individualno življenje (Mencin Čeplak 2008, 53-55).

Vsak človek ima potrebo po pripadanju neki skupini, po vključenosti v skupino in delovanju znotraj nje. Izven meja skupine mora obstajati nekaj zunanjega, nekaj tujega. Tujce namreč nujno potrebujemo za občutenje lastne identitete, za vzpostavitev razlike. Na podlagi pripadanja neki skupini svoj svet vselej razdelimo na nas in »njih« (Dekleva in Razpotnik 2002, 30).

Kot opozarja Mencin Čeplak, je zato, ker je razlika neposredno povezana z identiteto, ker torej identitete ni brez razlike, potrebna tudi večja previdnost pri uporabi pojmov, kot sta etnocentrizem in homofobija. Ta dva izraza označujeta sovražen odnos do tujcev, običajno pa to sovražnost pripisujemo strahu pred drugačnostjo. Vendar, če identiteta nujno predpostavlja razliko oziroma jo vzpostavlja, potem gre bolj kot za strah pred drugačnostjo za strah, da bi ta razlika izginila: s tem bi namreč izginila tudi naša identiteta. »Mi bi postali oni - na primer v ideologijah nacionalne ogroženosti, ki

nelagodje pred tujci opravičujejo z utemeljitvijo, da nas bodo tujci preplavili. Ali pa bi oni postali enaki nam« (Mencin Čeplak 2003, 31).

Kot poudarja Ule, je vse človeške razlike mogoče stigmatizirati. Pri prehodu iz enega socialnega okolja, kjer je razlika zaželena in sprejemljiva, v drugega, kjer je nezaželena in zavračujoča, se začnejo čutiti in definirati posledice stigme. Ponavadi je tista skupina oziroma tisti človek, ki ima moč, dominanten v odnosu do druge skupine, do drugega človeka in na podlagi tega lahko določi, katere človeške razlike so zaželene oziroma nezaželene (Ule 1999, 199).

V stigmatizirajoči situaciji se vsak posameznik na svoj položaj odziva tako, da poskuša popraviti to, v čemer vidi objektivno osnovo svoje pomanjkljivosti. V kolikor mu to pomanjkljivost uspe odpraviti, s tem še ne pridobi enakega statusa kot skupina, ki ga je postavila v stigmatizirajočo situacijo, temveč se samo spremeni, »iz nekoga z določenim madežem v nekoga, ki je odpravil določen madež« (Goffman 2008, 18). V takšnih situacijah pa pogosto postane žrtev sleparjev, ki izkoristijo njegov položaj, da mu poskušajo prodati meglo oziroma ga prepričati v kakšna skrajna sredstva, da bi si izboljšal svojo telesno in duševno podobo. S tem se izraža dejstvo, da je stigma zelo boleča za posameznika, ki se znajde v stigmatizirajoči situaciji, prav tako pa tudi, kaj vse bi storil, da bi našel izhod, da bi popravil poškodovano identiteto. Stigma lahko sega tako daleč, da se posameznik, ki ne najde izhoda iz nastale situacije niti mu je ne uspe omiliti, osami, postane agresiven, potr, zmeden, sovražen, zaskrbljen in pretrganit z realnostjo. Vsi koraki vodijo do neuspeha, pri katerem pa ga stigmatizirani posameznik opravičuje s stigmo. Namesto da bi se poskušal rešiti iz, po njegovem mnenju brezizhodne situacije, se vanjo še bolj pogreza (Goffman 2008, 18).

Kot Ule povzema Goffmana, pa so posamezniki in skupine, ki so se znašli v določeni stigmatizirajoči situaciji, kljub temu razvili cel spekter strategij, da bi se ubranili pred napadi na svojo identiteto. Glavne strategije, ki se jih poslužuje stigmatizirani v svoji identitetni politiki, so naslednje (Ule 2000, 183):

- zavračanje stigme: stigmatizirani poskuša voditi takšen tok informacij in interakcij, da stigma ne pride do izraza. Tako denimo prikriva tiste značilnosti, po katerih bi bil lahko označen kot devianten, npr. del svoje biografije, socialne,

nacionalne, spolne pripadnosti, itd. ali se izogiba tistim ljudem, ki bi utegnili biti pozorni nanjo; lahko si prizadeva, da bi bil poudarjeno normalen ali se zateče h kompenzacijam v obliki doseganja nadpovprečnih uspehov ali uporablja direktne prevare drugih ljudi glede svoje osebnosti, itd.;

- sprejem stigme oziroma negativne identitete: stigmatizirani popusti, se vda, pristane na svojo pomanjkljivost in se oprime samoizpolnjujoče se napovedi v stilu »če me imajo za norega, bom pač nor«;
- refleksija stigme: stigmatizirani se trudi za socialno kognitivno predelavo stigme, za soočenje z razlogi za svojo drugačnost.

Pojem stigma in njeni sinonimi skrivajo v sebi dvojno perspektivo: stigmatizirani posameznik bodisi domneva, da je njegova različnost že znana ali takoj očitna, bodisi, da je prisotni niti ne poznajo niti je ne morejo takoj opaziti. Po mnenju Goffmana imamo opraviti z dvema tipoma oseb: z diskreditirano osebo in osebo, ki jo je mogoče diskreditirati (Goffman 2008, 13).

Po Goffmanu razlikujemo tri vrste stigme (Goffman 2008, 13):

- Prvič, telesno odbojnost, torej različne fizične iznakaženosti.
- Drugič, značajske slabosti, ki jih pripisujemo neodločnosti, nebrzdanim ali nenaravnim strastem, nevarnim ali okostenelim prepričanjem ter nepoštenosti in o katerih sklepamo na podlagi znanih dejstev, na primer, o duševni bolezni, zaporni kazni, razvadah odvisnosti, alkoholizmu, homoseksualni spolni usmeritvi, brezposelnosti, poskusu samomora in radikalnem političnem obnašanju.
- Tretja pomembna vrsta so skupinske stigme rase, narodnosti in veroizpovedi, ki se lahko prenašajo iz roda v rod in v enaki meri prizadenejo vse člane družine. Ta vzorec se oblikuje pri posamezniku, ki postane stigmatiziran v kasnejših fazah življenjskega poteka ali se kasneje zave svoje stigme. Nova situacija

zahteva reorganizacijo identitete, ko se mora posameznik, ki je socializiran v neki skupnosti, ob prihodu v novo skupnost naučiti novih pravil obnašanja. Pri tem se posameznik poveže z drugimi s podobno stigmo, ki njegovo stigmo potrjujejo in mu hkrati nudijo podporo. Sem lahko spadajo tudi pripadniki tako imenovane druge generacije, ki postanejo žrtev stigme šele, ko se zavejo, kaj jih sploh stigmatizira. Ko se zavejo, kam spadajo. V podobnih primerih se lahko oblikujejo tako imenovane nove manjšine, ki povezujejo ljudi z enakim mišljenjem, enako usodo. Biti drugačen, pa čeprav le formalno, z birokratskega vidika. Več o stigmatizirani drugi generaciji bom govorila v nadaljevanju.

Pri vseh zgoraj naštetih oblikah stigme je mogoče najti iste sociološke značilnosti: posameznik, ki bi bil v običajnih socialnih odnosih zlahka sprejet, ima lastnost, ki priteguje pozornost in odvrča od njega vse, ki ga srečujemo, pri tem pa razveljavlja vtis, ki ga imajo na nas njegove druge lastnosti. Tak posameznik je nosilec stigme, nezaželene drugačnosti, ki neprijetno odstopa od naših pričakovanj (Goffman 2008, 14).

Stigmatizirana oseba mora v socialnem okolju zmeraj igrati igro, v kateri se navzven, drugim ljudem, kaže kot navidezno normalna oseba, vendar pri tem tudi ne sme izgubiti stika s svojo individualnostjo in pretirano poudarjati svoje normalnosti, kar predstavlja tudi glavno značilnost identitetne politike stigmatizirane osebe. V kolikor bi stigmatizirana oseba v določenem kontekstu pretirano poudarjala svojo normalnost, bi stigma postala le še očitnejša in ljudje bi bili še bolj nezaupljivi. Po drugi strani pa takšna oseba tudi ne sme pretirano poudarjati svoje posebnosti, razlike, individualnosti, saj bi bila s tem avtomatično izločena iz okolja, iz skupine, doživela bi še več ponižanj, ki bi jo pahnili v še hujše občutenje stigme. Posameznik mora torej sam do sebe voditi politiko tako imenovane normalne identitete, pri čemer sta tako normalnost kot nenormalnost igri vlog v socialnem okolju. Tisto, kar je pri nenormalnem vedenju poudarjeno, pri normalnem ne izstopa ali je komaj opazno. »Stigma je potemtakem družbeni produkt in družba jo pripiše posamezniku« (Ule 2000, 184-186).

Večina ljudi, zlasti tistih dominantnih, ki odločajo o zaželenih in nezaželenih razlikah, pogosto stigmo povezuje z lastnostmi posameznikov. Po njihovem mnenju stigma obstaja zgolj za določene dele populacije. V različnih socialnih okoljih pride tudi do različne interpretacije stigme. V določenem okolju in v določenem življenjskem

obdobju lahko vsaka nestigmatizirana oseba zlahka postane stigmatizirana. Vsakdo je lahko žrtev stigme, izkusi njeno bridkost in postane del nje, lahko le za določen čas, v določenem kontekstu. Ob upoštevanju, da temelj stigem predstavljajo predvsem razlike med posamezniki, je dejstvo, da se bo vsak človek nekoč znašel v stigmatizirajoči situaciji. Na to, ali se oseba rodi v stigmatizirani ali nestigmatizirani skupini, pa vpliva tudi kulturno in zgodovinsko obdobje, glede katerega se stigma razlikuje (Ule 1999, 199).

Stigma druge generacije priseljenc in priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije ima svojo zgodovino v stereotipih in predsodkih o pripadnicah in pripadnikih posameznih narodov. Že prva generacija priseljenc in priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije je bila manjvrednostno obravnavana. Netolerantnost pa se je pred osamosvojitvijo Slovenije in po njej še stopnjevala, vključno z javnim izražanjem sovražnosti, k čemur so izdatno prispevale razprave o ogroženosti slovenske nacionalne identitete. Tu so korenine stigme druge generacije, ki, kot je že Goffmann dejal, se prenašajo iz roda v rod in lahko prizadenejo vse člane družine. Nacionalni ponos in nacionalna identiteta sta lahko po eni strani združitelja ali pa sovražnika.

3.3 Nacionalna identiteta

Meril za opredeljevanje naroda je mnogo, najpogostejša med njimi pa so jezik, kultura, religija, zgodovina in teritorij. Anderson ocenjuje, da je narodnostna zavest najbolj univerzalno priznana vrednota v političnem življenju naše dobe. A kljub bohotenju narodov so vse skupnosti, ki so večje od prvotnih, vaških, zgolj zamišljene skupnosti (Anderson 1998, 15).

Temeljna teza zamišljenih skupnosti Andersona je, da so skupnosti, za katerih člane se ljudje imamo, vedno rezultati naše imaginacije, načini zamišljanja pa so zgodovinsko spremenljivi. Zamišljanje skupnosti ima torej široke meje - človeško imaginacijo. Tisti, ki se zamišljajo kot skupnost, lahko v to skupnost vključijo prednike, potomce, duhove, bogove, živali, drevesa, kamne..., hkrati pa izključijo iz nje druge ljudi, njihove sosede ali tujce ali neznance (Vogrinc v Anderson 1998, 185).

»Nedvomno je narod zamišljen, saj niti pripadniki najmanjšega naroda namreč nikdar ne spoznajo vseh svojih članov, ne srečajo vseh, niti ne slišijo zanje in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnosti. Narod obstaja, ko znatno število ljudi v neki skupnosti sebe pojmuje kot narod ali pa se tako vede. Namesto »sebe pojmuje«, lahko rečemo »si sebe zamišlja« (Anderson 1998, 14).

V naših predstavah je narod omejen, kajti tudi največji med njimi, tisti, ki morda združuje milijardo človeških bitij, ima končne, četudi spremenljive meje, za katerimi bivajo drugi narodi. Noben narod si sebe ne predstavlja kot sorazsežnega s človeštvom. »Celo najbolj mesijanski med nacionalisti ne sanjajo o dnevu, ko bodo vsi pripadniki človeške rase pristopili k njihovemu narodu, kakor so kristjani v nekaterih obdobjih sanjali o popolnoma pokristjanjenem planetu« (Anderson 1998, 16).

Narod si predstavljamo torej kot skupnost, saj se ne glede na neenakost in izkoriščanja, ki vladata v njem, vedno poraja kot globoko, horizontalno tovarištvo. Prav ta bratstvo je tisto, kar omogoča, da je v zadnjih dveh stoletjih toliko ljudi pripravljeno ubijati, a še bolj umirati v imenu teh omejenih predstav (Anderson 1998, 16).

Vse skupnostne identitete so relacijske identitete, katerih smisel in obstoj sta samo v odnosu do drugačne identitete. Nihče ni član samo ene zamišljene skupnosti, pač pa se zamišljanja nalagajo eno na drugo, se med seboj ignorirajo ali izrivajo, zlepljajo ali razdružujejo. Nacionalna identiteta ni zamenjala religiozne, ampak se je artikulirala včasih mimo nje, včasih nasproti njej, včasih se celo maskira vanjo (Vogrinc v Anderson 1998, 189).

Nacionalna identiteta je sestavni del identitete človeka. Erikson govori o notranji vezi, ki povezuje posameznika z vrednotami, ki so se izoblikovale znotraj edinstvene zgodovine njegovega naroda (Erikson 1973, 124). Prav v tem smislu razlaga Stane Južnič nacionalno identiteto kot občutenje in sidrišče človekovega obstajanja, pripadanja, ukoreninjenosti (Južnič 1993, 5).

V primeru nacionalne identitete je značilna produkcija mitov o poreklu in občutenju zgodovinske kontinuitete, ki omogoča, da se v sami državi vidi izraz ali obris že prej obstoječe identitete, ki predstavlja pragmatično ideološko formo. Ideologija proizvaja

nacionalno skupnost in tudi mrežo ustanov in običajev, ki socializirajo posameznike in jim vtisnejo v zavest občutja ljubezni in sovraštva (Razpotnik in Dekleva 2002, 33).

Na to, da je nacionalna identiteta konstrukt ali ideal, ki se ujema z nacionalno-državniško ideologijo in sili človeka v zanikanje difference, drugosti ali celo podobnosti v smeri totalnega poenotenja, so opozarjali predvsem družboslovci in psihoanalitiki (Pahor 2000, 200).

Vprašanje o nacionalni identiteti je v slovenskem prostoru zgodovinsko obremenjeno, v realnem življenju bremeni vest in zavest novih generacij z moralnimi in lojalističnimi zahtevami za nazaj, v življenju mišljenja pa zavdaja teoriji in zavaja um. Nekatere interpretacije pojmujejo nacionalno identiteto kot način življenja, kakršnega vzpostavlja nacionalna kultura in ji pripisuje bolj svetoven in svetovljanski nastop, brez govora o samozavesti in ogroženosti (Pagon in Čepič 2003, 10).

Slovenska nacionalna identiteta in njej pripadajoča kultura sta utemeljeni v koreninah nacionalne substance, maternega jezika, izročila, tradicije, običajev, kulturnih vzorcev, religioznih praks. Vse to je treba le natanko popisati, ohranjati in nadaljevati, zvestoba slovenstvu pa pomeni prav takšno ohranjanje in nadaljevanje. Od tod sledi, da je protislovje, kolikor se pojavi, nekaj, kar je slovenstvu, nacionalnemu, identiteti in kulturi zunanje: čim nastopi protislovje in boj, potem gre za protislovje in boj med »našim« in »tujim« (Dolar 2003, 23).

Dolar torej navaja, da od tod sledi sprejemanje določenih ukrepov in programov, s katerimi je potrebno braniti slovensko nacionalno identiteto in kulturo pred ogrožajočimi in razdiralnimi silami, te sile pa ne izhajajo iz te identitete in kulture same, temveč vselej prihajajo od nekod drugod, od zunaj. Kot pravi Dolar, je problem v drugih, ne v samem slovenstvu; drugi strežejo po slovenski biti. Če pa se kaže, da je problem vendarle tudi v samem slovenstvu, potem samo toliko, kolikor so bili pripadniki slovenskega naroda pripravljene nasesti drugim, privzeti od drugod privlečeno ideologijo, druge miselne in kulturne vzorce in tako ogroziti slovensko avtohtonost.

»Slovenstvo in njegovo kulturo je potrebno obraniti predvsem pred onim delom naroda, ki se je izneveril avtohtonosti in je nasedel tujku. Narod se tako razdeli na one, ki so zastopniki prave identitete in kulture, in one, ki so agenti tujka in ki so slovensko samobitnost tako ali drugače izdali« (Dolar 2003, 24).

Kjer je domovina, je dobro, ali pa povsod je lepo, doma je najlepše. Vseeno pa se je mogoče vprašati, ali je lahko dobro tam, kjer ni domovina. Je Slovenija kot obljubljeni dežela za vse priseljence držav bivše republike Jugoslavije sposobna voditi politiko razumevanja in sprejemanja? Kaj je v slovenstvu sploh slovenskega in kaj je v univerzumu univerzalnega? Ali drugače, kaj je v slovenstvu univerzalnega in kaj v univerzumu slovenskega? Kaj se smatra kot domovino druge generacije priseljenk in priseljencev iz držav bivše Jugoslavije? Kakšna je njihova identiteta? To so vprašanja, na katere bom poslušala odgovoriti v naslednjem poglavju.

4 OD KOD DRUGA GENERACIJA PRISELJENK IN PRISELJENCEV IZ REPUBLIK BIVŠE JUGOSLAVIJE

4.1 Opredelitev pojma druga generacija

Pogosto uporabljeni izraz druga generacija priseljencev in priseljenk iz republik bivše Jugoslavije usmerja pozornost predvsem na posebnosti te populacije, na dejstvo, da se razlikujejo od domačih prebivalcev oziroma Slovencev. To so mladi, ki pomenijo ustaljeno populacijo Slovenije, saj ni dovolj znamenj, ki bi kazala, da se bodo vrnili v matične kulture svojih prednikov. Ti mladi so del slovenske kulture in zaradi njih slovenska prihodnost res ne more slediti zgolj kontinuiteti tradicionalnih ali pa sedanjih predstav večinskega prebivalstva o tem, kaj je in kaj bi moralo biti slovenska kultura in slovenska prihodnost (Dekleva in Razpotnik 2002, 37).

Druga generacija v mojem diplomskem delu zajema tiste mlade, ki so se rodili v Sloveniji in imajo bodisi oba starša bodisi enega od staršev, ki je priseljen iz držav nekdanje Jugoslavije oziroma so se iz držav nekdanje Jugoslavije v Slovenijo priselili v rani mladosti ter v Sloveniji obiskovali osnovno šolo.

Položaj priseljencev druge generacije se od položaja njihovih staršev razlikuje po več ključnih značilnostih, ki jih bom predstavila v zadnjem poglavju diplomskega dela. Želela bi poudariti, da je pri drugi generaciji, socializirani v okolju izseljenske skupnosti, v izolaciji od večinske kulture in družbe, velika možnost za socializacijsko neskladje. Tu se pojavijo vmesne identitete, ki se oblikujejo tudi kot posledica stigme. Pogosto se posamezniki znajdejo v situaciji, ko pričnejo zamolčevati svojo stigmo. V primeru druge generacije gre za zamolčevanje družinskega izvora, ki jih stigmatizira v okolju, kjer živijo. S tem, ko negirajo svoj izvor v enem okolju, ga pretirano poudarjajo v drugem.

Po mnenju Goffmana je posameznik, ki zamolčuje stigmo, razdvojen med dvema pripadnostima, med pripadnostjo k enemu in pripadnostjo k drugemu okolju. V enem okolju se počuti nekoliko odtujenega, saj se ne bo mogel popolnoma identificirati z odnosom, ki vlada v njem, do tistega, za kogar se lahko izkaže. In predvidoma bo

občutil, da je nelojalen in se bo preziral, če ne bo mogel nič ukreniti proti žaljivim pripombam pripadnikov kategorije, v katero z zamolčevanjem stigme prehaja, proti kategoriji, ki ji v resnici pripada, še zlasti, če se mu bo zdelo, da bo zanj tvegano, če se ne bo pridružil temu sramotenju (Goffman 2008, 79).

Druga generacija priseljenk in priseljencev iz republik bivše Jugoslavije je torej razdvojena med dvema okoljema, do česar lahko pride zaradi dveh procesov. V prvem primeru se posameznik počuti kot član nove skupnosti ter se z njo identificira, a ga slednja zavrača oziroma obravnava kot tujca. Pri tem gre vseeno za relativno pozitivno konotacijo v odnosu posameznika do lastne identitete oziroma za dobro samopodobo. V drugem primeru pa gre za osebnost, na katere oblikovanje je v mladosti močno vplivalo stigmatiziranje ter ksenofobija okolice. To lahko povzroči, da posameznik zavrača del lastne identitete, zgrajene v zavračajočem vzdušju. Za to vrsto razdvojenosti je značilno zavračanje samega sebe in negativna konotacija v odnosu posameznika do lastne identitete. Negativen odnos do samega sebe se lahko sprevrže v agresivnost do podobnih, ko hoče posameznik sebi in drugim dokazati lastno drugačnost (Razpotnik in Dekleva 2002, 38).

Druga generacija je zaznamovana z več kot enim sklopom vzgojnih sporočil, saj še tako vzgojno usklajena mama in oče delujeta na otroka vsak iz svojega sveta. In ni družine, katere vrednostni sistem in notranja kultura bi bila v celoti usklajena s kulturo in vrednostnim sistemom širše družbe. Obstajajo tudi velike medgeneracijske razlike med priseljenci in njihovimi otroki. Prvi so prinesli s seboj v tujino sprejet in izgrajen sistem vrednot, svoje nacionalne in kulturne posebnosti ter občutek pripadnosti lastnemu kulturnemu okolju, narodu in domovini. V zavesti njihovih otrok pa nastaneta spoj ter navzkrižje dveh kulturnih tradicij, dveh jezikov in dveh načinov življenja. Družina in širše družbeno okolje nista skladna socializacijska dejavnika, kar se lahko odraža v oblikovanju posameznikove identitete. Vsaj občutek narodnostne pripadnosti teh otrok je spričo tega prav verjetno negotov. Kolikor bolj se počuti otrok odrinjen v družbi in kolikor manj se uspe v novi sredini afirmirati (na primer zaradi slabšega obvladanja jezika, šolskega sistema, socialno-ekonomskega statusa družine, ksenofobije in predsodkov domačinov), toliko bolj doživlja krizo identitete, ki je vidna bodisi v agresivnosti bodisi v regresivnem in nezrelem obnašanju ter različnih strahovih (Razpotnik in Dekleva 2002, 40).

Če se zahteva asimilacijo priseljencev, torej, da naj ti sprejmejo kulturne standarde države, v kateri živijo in se ji v celoti prilagodijo, potem se v ozadju zagovarja stališče, da je kultura etničnih manjšin manjvredna v odnosu do večinskega naroda, da je za življenje v dotični družbi manj uporabna, manj primerna ali ogrožujoča. Začetni položaj priseljenih posameznikov ustvarja in zaznamuje dolgoročne neenakosti, saj se etnične manjšine (kot priseljena delovna sila, ki opravlja najslabše plačana in najbolj težka, umazana in necenjena fizična dela), pogosto znajdejo na dnu sistema družbene stratifikacije, mobilnost navzgor pa je zelo težavna (Razpotnik in Dekleva 2002, 49).

4. 2 Povod za priseljevanje v Slovenijo

Definicija pojma priseljenec, ki jo najdemo v slovarju mednarodnega migracijskega prava (Glosar migracij 2006:46) opredeljuje priseljenca kot osebo, ki samostojno, brez vpliva drugih zunanjih dejavnikov sprejme odločitev, da bo migrirala zaradi osebnih ugodnosti. Ta pojem torej vključuje osebe in njihove družinske člane, ki potujejo v druge države ali območja, da si izboljšajo materialne ali socialne razmere ter nadaljnje možnosti zase in za življenje svojih družin.

Dejavniki preseljevanja so različni, v nadaljevanju pa bom predstavila kratek zgodovinski povod priseljevanja iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo.

Prvi val priseljevanja iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo se je pričel nekaj let po končani drugi svetovni vojni. Ljudje so se selili zaradi nerazvite in uničene industrije, slabih povojnih razmer in velikega odstotka kmečkega prebivalstva (Mežnarić 1986, 3).

Po prvem valu priseljevanja v Slovenijo, ki je potekal sredi šestdesetih let, se začne močnejši drugi val priseljevanja v drugi polovici sedemdesetih. Bosno in Hercegovino lahko označimo kot eno nosilnih republik izseljevanja (Kobolt 2002, 21).

Razlogi za preseljevanje so bili tako politični kot ekonomski in socialni. Ljudje so bežali pred vojnimi spopadi, iskali zatočišče, zaposlitev, bežali so pred revščino. Kot rečeno, je bilo priseljevanje v Slovenijo v dobrem desetletju po letu 1991 v znamenju velikega pritoka beguncev, najprej iz Hrvaške, nato iz Bosne in nazadnje iz Kosova.

Izseljevanje v Slovenijo je bilo najbolj izrazito kmalu po razpadu skupne države, ko je nastopil tretji val (Kobolt 2002, 21).

Po osamosvojitvi Slovenije je večina prebivalstva pridobila slovensko državljanstvo na osnovi 39. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Državljanstvo Republike Slovenije je tako pridobila oseba, ki je imela na dan osamosvojitve (25. 6. 1991) slovensko republiško državljanstvo (Zupan 2006, 27).

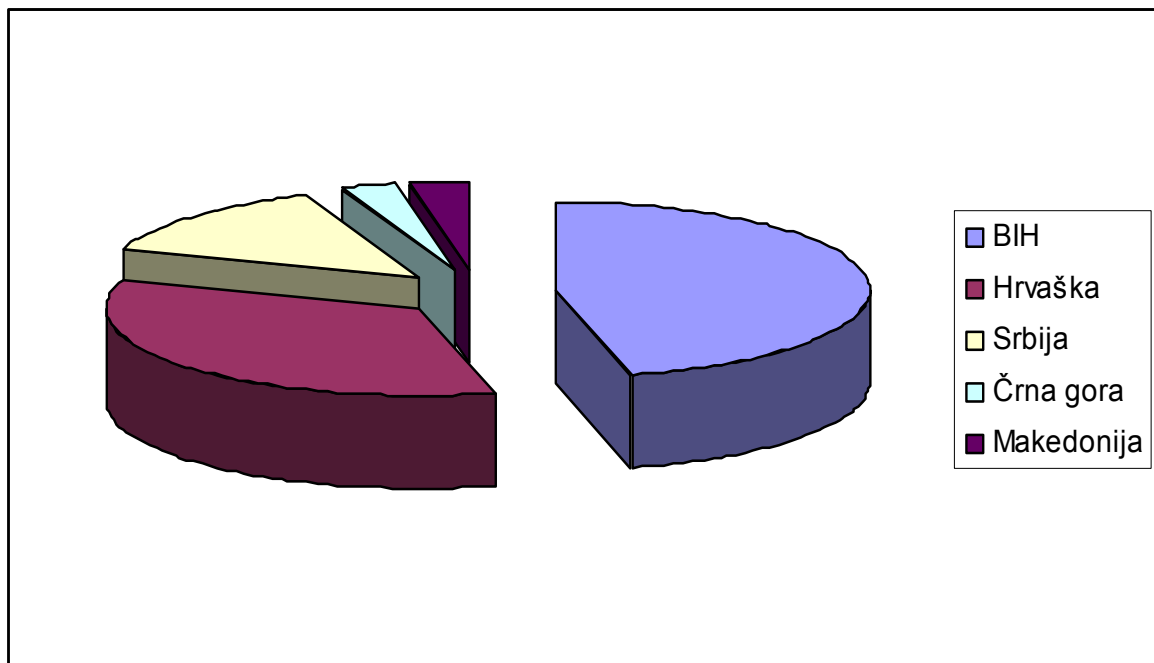
Leta 1991 je Zakon o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS) v 40. členu omogočil priseljenim iz vseh bivših republik Jugoslavije s stalnim bivališčem v Sloveniji pridobitev slovenskega državljanstva. Državljan druge jugoslovanske republike, ki je imel v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče in je tu tudi stalno živel, je lahko v šestih mesecih od uveljavitve zakona vložil prošnjo pri upravnem organu občine, na območju katerega je imel stalno prebivališče. Tako je po 40. členu 171.000 jugoslovanskih državljanov, kar pomeni 8,6 % prebivalcev Slovenije, ki niso imeli slovenskega republiškega državljanstva, pridobilo slovensko državljanstvo. Med zahtevanimi pogoji ni bilo izrecno zahtevanega znanja slovenskega jezika, kar je bil eden glavnih vzrokov za zahtevo po referendumu, ki bi revidiral državljanstva, pridobljena na osnovi 40. člena ZDRS (Zupan 2006, 27).

Tabela 4.1: Struktura sprejetih državljanov iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v državljanstvo Republike Slovenije od leta 1991 do leta 1992.

Državljanstvo	Število	%
BIH	78.868	46
Hrvaška	58.491	34
Srbija	23.461	14
Črna gora	5.033	3
Makedonija	5.143	3
Skupaj	170.996	30% jih je bilo rojenih v Sloveniji

Vir: Kobolt (2002).

Graf 4.1: Struktura sprejetih državljanov iz drugih republik nekdanje Jugoslavije v državljanstvo Republike Slovenije od leta 1991 do leta 1992.

Vir: Kobolt (2002).

Kot navaja Komac, tudi najnovejša selitvena gibanja kažejo povečanje priseljevanja v Slovenijo. Zanimivo je, da se z vstopom Slovenije v Evropsko unijo delež priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije ni zmanjšal, celo povečal se je, kar kaže tudi podatek, da 85 % priselitev tujcev predstavljajo priseljenci iz držav nekdanje Jugoslavije, pri čemer pa kot izvorna država izstopa Bosna in Hercegovina ter nekdanja skupna država Srbija in Črna gora, zmanjšuje pa se delež priseljevanja Hrvatov. Po podatkih Komaca naj bi bil vzrok v ugodnih ekonomskih razmerah, saj je kar 75 % priselitev tujcev v letu 2006 neposredno povezanih s sezonsko oziroma trajno pridobitvijo zaposlitve (Komac 2007).

4. 3 Zgodovina stigmatizacije

Vrednostna stališča do priseljencev iz republik bivše Jugoslavije v Slovenijo so že nekaj časa negativna in postajajo čedalje bolj skrajna. Sovraštvo, nestrpnost in diskriminacija se prenašajo iz roda v rod.

Začetki številčnejšega priseljevanja segajo že v obdobje po 2. svetovni vojni. V Sloveniji, najzahodnejši republiki tedanje Jugoslavije, je v povojnem času nastala potreba po delovni sili. Nanjo so se odzvali državljani manj razvitih republik, kar je le drugačno poimenovanje za začetek ekonomskih migracij. Priseljenci so si v novem okolju postopoma začeli ustvarjati domove, imeli so otroke. Domače prebivalstvo je nanje gledalo kot na južne sosede s posebnimi manirami, ki so v Sloveniji zato, da opravljajo slabše plačana ter neugledna dela, taka, ki jih Slovenci raje ne bi opravljali (čistilke, komunalni delavci, gradbeni in drugi težki fizični delavci, ipd.). S spremembo družbenih razmer se je spreminjal tudi odnos domačega prebivalstva do priseljencev, tedaj mnogih že ustaljenih prebivalcev Slovenije. Vse do danes niso več razumljeni kot pomoč, temveč konkurenti, ki zasedajo prostor in odžirajo delovna mesta slovenskemu ljudstvu. Mnogi so ohranili svoj način življenja ter stike s svojim rodnim okoljem ter so se le s težavo ali pa se sploh niso prilagodili slovenskemu kulturnemu okolju. Krivda je seveda na njihovi strani, saj naj bi bili topoumni in preponosni, prav tako naj bi zaničevali slovenski jezik. »Že leta so tu, pa še kar ne znajo govoriti slovensko« je večkrat mogoče slišati v pogovoru med ljudmi. Zanimivo pri vsem tem pa je, da se v Nemčiji zlahka naučijo govoriti nemško. Slovenski jezik in jeziki nekdanjih jugoslovanskih republik so si pač zelo podobni in delavcem v preteklosti zgolj za instrumentalno vključevanje v okolje ni bilo nujno potrebno obvladati slovenščine, kar pa se danes zahteva kot pogoj za vključitev v okolje, v katerem živijo (Dekleva in Razpotnik 2002, 23).

Še danes je boleča tema nestrpnost in stigmatizacija vseh, ki ne spadajo v neki družbeni okvir. Stare generacije prenašajo zgodbo o tako imenovanih južnjakih na mlade generacije, v okvir stigme na podlagi nacionalne pripadnosti pa spadajo vsi, ki so na tak ali drugačen način zaznamovani z naslovom ali nadimkom južnjak, pa najsibo z imenom, ki so mu ga nadeli starši, ali pa priimkom na íc, pa čeprav so bili rojeni v

Sloveniji in naj bi po slovenski zakonodaji bili Slovenci. Bitja s pol strešice, kot jih je poimenoval že Kuzmanić in ob tem dejal (Kuzmanić 1999) :

»Tujec si že zato, če imaš napačen priimek, če tvoji dedki prihajajo z juga, če ješ čevapčiče ali jastoga, če poslušaš sevdalinke ali Azro. Včasih je dovolj že, če tvoj naglas pri slovenski besedi ni pravšnji, če ti ne dišijo pečenice s kislim zeljem, če imaš nekoliko poudarjen nos, če si previsok, ali če je barva tvojih oči, las in kože nekoliko temnejša«.

Spodnja izjava je indikativna za odnos dela slovenske javnosti do priseljenc in priseljencev iz nekdanje SFRJ:

Slovencev je vedno manj, Čefurjev in Šiptarjev pa vedno več! V Sloveniji!!! Ste kdaj pomislili, zakaj!? Morda zato, ker mladi slovenski fantje in dekleta rajši kupujejo nove avtomobile in obleke, kot da bi imeli kakšnega otroka, ki bi pripomogel k rasti slovenskega naroda!? Južnjaki se razmnožujejo kot zajci, Slovenci se pa redčimo. Vsi sovražniki južnih bratov, rajši ustvarite velike družine, veliko slovenskih otrok pomeni svetlo bodočnost za naš slovenski narod, če ne, bomo kmalu prisiljeni spet uporabljati srbohrvaščino, ker bo onih več kot nas in naša ljuba Slovenija njihova. (Anonimnež s spletne konference Balkan v Dekleva in Razpotnik 2002, 27)

4. 4 Kakšen je odnos Slovencev do priseljencev iz držav bivše Jugoslavije?

Najboljši prikaz odnosa Slovencev do »Neslovencev« je razviden iz prizme podatkov, pridobljenih v raziskavah slovenskega javnega mnenja iz leta 1999. Na vprašanje: Kako naj ravnajo »Neslovenci« iz drugih republik, ki že dalj časa živijo v Sloveniji? so bili odgovori sledeči: Največ, 60% jih je menilo, naj se naučijo slovenskega jezika, prilagodijo tukajšnjim razmeram, med seboj pa naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo. Sledi 12,9% tistih, ki se strinjajo s trditvijo, da naj opustijo svojo kulturo in jezik in sprejmejo slovensko. 7,8% oseb je menilo, da naj se vrnejo domov. 2,2% jih je menilo, naj ohranijo svojo kulturo in jezik in živijo sami zase. Le 8,9% anketiranih je menilo, da naj bi priseljenim omogočili, da se šolajo v svojem jeziku, razvijajo svojo kulturo in se hkrati prilagodijo razmeram v Sloveniji. 8,1% ostaja glede tega vprašanja neopredeljenih. Ugotovitve so tudi pokazale, da se za restriktivno politiko do priseljencev zavzemajo predvsem tisti vprašani, katerih socialni status je nižji. Torej tisti, ki so nezadovoljni z lastnimi delovnimi razmerami, ki so sami nezaposleni in podobno, medtem, ko so pripadniki višjih slojev, inteligence in levo usmerjeni do priseljevanja in migrantov strpnejši (Toš v Kobolt 2002, 31).

Leta 1992 so v raziskavah slovenskega javnega mnenja vprašani na vprašanje, katerih skupin ljudi, ki so na seznamu, ne bi želeli imeti za sosede, odgovorili: 49,1% jih je odgovorilo Muslimane, 55,6% pa imigrante oziroma priseljence iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije. Za nepriljubljene so se izkazali tudi Romi (59,1%), še bolj pa oboleli za aidsom (61,2%) in narkomani (67,4%). Rezultati kažejo na intoleranco Slovencev in visok indeks etnocentrizma in ksenofobije (Toš v Kobolt 2002, 31-33).

V raziskavah slovenskega javnega mnenja leta 1991/1992 so anketirani odgovarjali na vprašanje: Če bi imeli možnost izbrati deželo, v kateri bi živeli, ali bi si izbrali Slovenijo? 65,3% bi jih zanesljivo izbralo to deželo za bivanje, 22,0% bi jo verjetno izbralo, 5,4% je verjetno ne bi izbralo, 2,5% je zanesljivo ne bi izbralo in 4,7% anketiranih se ni moglo opredeliti. (Toš v Kobolt 2002, 28).

Za nadaljnjo demonstracijo odnosa Slovencev do 'drugačnih' bom tekom diplomskega dela uporabljala internetne vire. Da pa bi lažje razumeli način pridobivanja in

podajanja stališč in mnenj preko spleta, naj na kratko opišem, kako poteka delovanje spletnega komuniciranja.

Internet je novodobno komunikacijsko orodje, ki ga uporabljamo za iskanje informacij in preko katerega obenem širimo naše misli navzven. Gre za medsebojno izmenjavo informacij preko spleta. Splet uporablja za izmenjavo podatkov enega izmed posebnih jezikov in brskalnike za dostop do dokumentov, ki se imenujejo spletne strani. Po drugi strani je internet ogledalo človeške kulture in človeških vrednot. Internet omogoča anonimnost, kar povzroči, da se na spletu znajdejo vsa sporočila, ki jih kopičimo v naših glavah, vse ideje in zamisli, ki bi jih želeli deliti z drugimi. Preko spleta se lahko povežemo z enakomislečimi in kreiramo skupnost, znotraj katere širimo ideje navzven in pridobivamo nove člane. Preko spleta je torej moč podati informacije in s tem vplivati na množice ter prodreti v njihov razum. Lahko rečemo, da je splet močno orodje in orožje, ki obenem pomaga najti informacije, kot tudi uporabiti informacije za oblast in tiho vsiljevanje svojega prepričanja drugim (Herman 2005, 4-14).

Kultura prebivalcev tega sveta se razlikuje. Z globalizacijo in povezovanjem smo dosegli visoko stopnjo prepletenosti različnih kulturnih sfer, ki so prinesle mnogo pozitivnih rezultatov, a tudi možnosti širjenja sovražnosti, ki ga je moč zaslediti tudi na spletnih straneh. Ob brskanju na spletnih straneh najdemo javne debate organizacij in društev na temo nestrpnosti in širjenju le-te s tihim vsiljevanjem lastne ideologije drugim. V nekaterih primerih gre za domoljublje in pretirano, skorajda čezmejno ljubezen do domovine, ki se prav hitro lahko sprevrže v nestrpnost do »drugih« in »drugačnih«. Tovrstne spletne strani povezujejo enakomisleče člane, ki si izmenjujejo mnenja na različne tematike. Prav s pomočjo spletne strani sem naletela na eno izmed takih društev, ki ga navajam kot primer spodaj.

Za nadaljnjo predstavitev odnosa do priseljenk in priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije sem torej uporabila primer »domoljubja«, kot ga opredeljuje društvo z imenom »Kulturno društvo Črni panter«, organizacija, ki se predstavlja na spletu <http://www.tu-je.si/>. Povezuje člane, ki jih druži izrazito izključujoča ljubezen do domovine Slovenije, kar oznanja že uvodna stran njihove spletne predstavitve »Tukaj je Slovenija«.

Na spletni strani Kulturnega društva Črni panter sem namreč zasledila indikativen intervju, ki je del maturitetne seminarske naloge pri sociologiji med dvema mladima »domoljuboma« in je pokazal vpogled v razmišljanje mladih slovenskih ljudi v sedanjih negotovih razmerah (Kulturno društvo Črni panter).

Na vprašanje, *ali na izmenjavo kulturnih dobrin in vrednot, do katerih pride ob migracijah, gledate kot pozitivno ali negativno, ali mislite, da priseljenci ogrožajo slovenski kulturni prostor in kako bi vi razrešili problem priseljencev, če le-ta obstaja*, je bil podan sledeč odgovor (Kulturno društvo Črni panter):

Migracije in ostali procesi globalizacije ne povzročajo izmenjave kulturnih dobrin, ampak njihovo izmaličenje. Vsaka kultura se je razvila na nekem svojem teritoriju in je samo tam resnično pristna in razumljiva. Če sedaj pogledamo kakšno ulico iz evropskih prestolnic, na kateri so na kupu kitajske restavracije, kebabi, bureki, itd., bi bilo težko reči, da je človek tam spoznaval kitajsko kulturo, turško kulturo ali balkansko kulturo, prej je spoznal nekakšno čudno izmaličenje sveta zaradi globalizacije. Priseljenci ne ogrožajo slovenskega kulturnega prostora, ogrožamo ga sami Slovenci z nezavedanjem dragocenosti svoje kulture in svojega jezika. Z vidika globalnega kapitala predstavljajo nacionalne identitete in jeziki zgolj odvečni strošek in nepotrebno oviro pri povečevanju dobička zaradi kulturnih ovir. Zaradi tega globalizacija povzroča izginjanje kulturne raznolikosti in stapljanje v nekakšno globalno potrošniško kulturo. Če kaj ogroža slovensko kulturo, je ravno nezavedanje vzrokov in posledic teh procesov – ljudje se ne zavedajo, da se za vso tako imenovano multikulturalnostjo in internacionalizmom skrivajo samo ekonomski interesi ljudi, ki v narodih in kulturah kot avtonomnih enotah vidijo oviro za visoke dobičke. Kje se je razvila »multikulturalnost« in »politična korektnost«? V ameriških multinacionalkah, ki niso hotele, da jim kulturna raznolikost predstavlja oviro na poti do profitov. V Evropi smo žal iz tega naredili celo ideologijo, podobno kot z vsemi idejami, ki pridejo iz ZDA in so se tam razvile iz čisto ekonomskih razlogov. Slovenija ima trenutno v primerjavi z drugimi evropskimi državami pravzaprav majhne probleme s priseljenci, vsekakor pa obstajajo. Kako rešiti te probleme, je verjetno vprašanje za milijon evrov. Pa saj poznate tisti vic: Kaj imate Slovenci proti Bosancem? Nič učinkovitega.

Ta odgovor sicer skuša prikriti sovražnost do neslovenskih etnij, do mešanja kultur s tem, ko obsoja ideologijo in procese multikulturalizma in internacionalizma, s tem, ko opozarja predvsem na nevarnost teh procesov, ki da je precej večja, kot se Slovenija zaveda. Še posebej simptomatična pa je zadnja »šala«, ki namiguje na nacistično čiščenje arijske rase.

4. 5 Poimenovanja, ki stigmatizirajo

Človeka definira skupek lastnosti, kot tudi njegovo ime in priimek. Ena izmed zamisli, povezanih s pojmom edinstvenosti posameznika, je ideja pozitivnega znamenja ali identitetnega obešalnika. Takšna je na primer fotografska podoba posameznika v predstavah drugih ali vedenje o njegovem posebnem mestu, določeni sorodstveni mreži. S podobo, o kateri govori Goffmann, je mogoče povezati samo eno osebo hkrati; kdor je tej podobi ustrezal v preteklosti, je isti človek, ki ji ustreza v sedanjosti in ji bo v prihodnosti (Goffman 2008, 54).

Določene informacije o posamezniku so skupne tudi drugim ljudem (na primer veroizpoved, politično prepričanje,...). Obstaja pa celota informacij o posamezniku, ki ne zadeva nikogar drugega pod soncem in je sredstvo, s katerim ga je mogoče razlikovati od vseh drugih ljudi. Takšna celota informacij je včasih povezana z imenom in priimkom, včasih s telesom, pogosto pa z imenom tako kot s telesom (Goffman 2008, 55).

Za vse pripadnike narodov nekdanje Jugoslavije se je v Sloveniji že v desetletjih pred razpadom bivše jugoslovanske republike uporabljalo (in se še) skupno ime, ki je koreninilo v imenu Jugoslavija. Tako so bila zanje med Slovenci razširjena imena kot Jugoviči/Jugovići, Južnjaki, Jugosi, kar samo po sebi niti ne bi bilo tako sporno, če ne bi tako rekoč obvezno vsebovalo nekega podcenjevalnega naboja. Slednji je bil še v neposredni zvezi s tako imenovanim mehkim č, t.j. ć, ki naj bi kot značilna zadnja črka v priimku dodatno stigmatizirala ljudi s področja nekdanje Jugoslavije. Manj kot ime Jugoslavija je za skupno imensko oznako rabilo ime Bosna, od koder naj bi v glavnem prihajali vsi ti nedobrodošli priseljenci z juga. V Ljubljani je bil v 80-ih letih minulega stoletja na betonski javni površini v bližini Tivolija na primer izpisan naslednji grafit: »Prekleti Bosanc, pejt že v svojo Makedonijo« (Razpotnik in Dekleva 2002).

V težnji, da se pripadnike narodov skupne države, ki so bili izvorno iz drugih republik Jugoslavije, uporabi skupno ime, ki pa ne bi imelo žaljive konotacije, je skovan naziv Neslovenci. Ime Neslovenci/»Neslovenci« je nastalo enkrat v drugi polovici 20. stoletja, nikoli se ni nanašalo na Nemce, Italijane ali Angleže, ki živijo v Sloveniji, temveč izključno na pripadnike vseh narodov jugoslovanske države. Nesprejemljivost naziva »Neslovenci« je tako večkratna (Razpotnik in Dekleva 2002).

Izrazov za »Neslovence« je več. Čefurji, čapci, bosanci, basinci, buskurji, balkanci, balkanski stvorčki, bitja s pol strešice, taspodnji, jugoviči, jugoklateži, psi balkanske pasme, roba z juga, uni od dol in še bi se dalo naštevati. Vse to so izrazi, ki jih Slovenci uporabljajo za označevanje Neslovencev s področja bivše Jugoslavije (Kuzmanić 1999).

Vrednostno komplementarni izraz Bosancu je (Čefur), izvor besede je Čifut, kar pomeni Žid, ki ravno tako ne označuje samo prebivalca Bosne in Hercegovine, ampak je predvsem oznaka, obremenjena s številnimi predsodki. Sicer oznako besede Čefur povezujemo s časom nacistične Nemčije in zaničevalnimi izrazi v tem obdobju za Žide, Rome in Slovane (Jularić 2005, 40).

Zanimiva je tudi Magnificova malce ironična razlaga poimenovanja Čefur:

Čefur je oseba, ki živi na teritoriju določene države, vendar ni pripadnik tamkajšnje nacionalne večine. V našem primeru so to ljudje, ki prihajajo južno ali vzhodno od reke Kolpe. Med Čefurje v večini primerov štejemo tudi njihove potomce. Po svoji fiziognomiji se od pripadnikov večinskega dela populacije razlikujejo po: nizkem čelu, skupaj raščenih obrveh, poudarjenih ličnicah in močnejši spodnji čeljusti. Njihove osnovne vedenjske značilnosti so: ljubijo lagodno življenje, preklinjajo, radi imajo alkohol, nežnejši spol in nogomet, obožujejo kič in zlat nakit. Pri srcu so jim borilne veščine in so nemalokrat agresivni brez pravega vzroka. Njihova aklimatizacijska doba je pri večini primerov zelo dolga.

Avtor Samo Lesar v knjigi Čefurji so bili rojeni tu, raziskuje opis temeljnih značilnosti specifične mladinske subkulture, ki je označena z izrazom čefurska. Zanimajo ga pomeni te besede, kakor jih doživljajo Slovenci in Neslovenci, tisti, ki jim čefursko pomeni nekaj zunanjega ali nekaj notranjega (ki se s to oznako bolj ali manj identificirajo). Lesarjeva ugotovitev o semantiki besede Čefur je, da se izraz ne nanaša samo na drugo narodnost ali status priseljence (prve ali druge generacije), ampak tudi na vedenjske ali osebnostne značilnosti oziroma na stanje duha. Čefur je torej po njegovem pripadnik druge narodnosti v Sloveniji, ki ima specifičen imidž ali ego, je nagnjen k nasilnemu vedenju, ljudem na cesti teži, se giblje v družbi sebi enakih in misli, da je nekaj več. Z drugimi besedami povedano, gre za specifičen subkulturni slog. Po drugi strani slovensko okolje velikokrat z izrazom Čefur stigmatizira vse Neslovence in jim s tem oži identitetno izbiro (Lesar v Razpotnik in Dekleva 2002, 83).

Na spletni strani Kulturnega društva Črni panter najdemo indikativno razlago naziva Čefur, ki sicer priznava politično nekorektnost tega izraza, hkrati pa izraz opravičuje, češ, da je to zgolj ime, ki lajša komunikacijo; zanika torej vrednostno obteženost poimenovanja oziroma se mu ta zdi samoumevna in zato neproblematična (Kulturno društvo Črni panter).

Besedo čefur razumem kot »politično nekorektno« poimenovanje za neasimilirane potomce priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije. Tako kot drugi kličejo Slovence Janezi, pač mi kličemo prej omenjene osebe čefurji. Tako v samem poimenovanju čefur ne vidim nič spornega, pravzaprav zelo olajša komunikacijo, saj bi za opis pojma čefur potrebovali eno stran, pa še ne bi bil popoln. Če pa je kdo zaradi tega užaljen, je to njegov problem, kot bi bil moj problem, če bi bil užaljen zaradi tega, ker bi mi kdo očital, da sem Slovenec. Kot pravijo stari ljudje, ima vsak svoj križ, tako ga imajo tudi čefurji - ponavadi na debeli srebrni verižici.

4. 6 Politična korektnost in jezik

Skozi zgodovino se je v družbi in posledično jeziku izoblikovala ideja, kaj je normalno in kaj drugačno. Od tod so izvirale težnje po spreminjanju jezika tako, da bi obravnaval enako vse pripadnike družbe. Jezik je sledil določenim političnim smernicam, ki lahko favorizirajo družbene skupine z neugodnim statusom ali pa jim delajo krivico z ustvarjanjem novih terminov. Posamezni politično korektni termini so se skozi čas neprestano spreminjali in pridobivali nove konotacije (Cigan-Rom, Čefur-Bosanec). Za politično korektnimi izrazi se še danes skriva cela vrsta prikritih kategorij, ki predstavljajo splošno normo, kot na primer belec; nebelec; oseba čistokrvne rase; oseba mešane rase (Gorjanc 2007).

Skozi zgodovino so različne družbene skupine nekatere izraze, ki so prvotno bili mišljeni negativno, vzeli za svoje. Ti izrazi so postali znotraj skupine sprejemljivi, kot na primer Nigger ali pa dandanes Čefur (Gorjanc 2007).

Vseeno ne moremo reči, da ima izraz Čefur pozitivno konotacijo, a zaradi dolgotrajne uporabe in posploševanja je izraz postal družbeno sprejemljivejši.

4. 6. 1 Govor, jezik in socializacija

Že v 60. letih prejšnjega stoletja se je razvila jezikoslovna smer, imenovana sociolingvistika in je preučevala jezik v razmerju do družbene dejavnosti. Jezik je po F. de Saussureu popolnoma družbeni, govor pa individualni pojav. Če poznamo jezik (katero zaporedje glasov se uporablja za določen pomen), bomo znali govoriti. Meja med govorom in jezikom ni ostra. Jezikovni elementi dobijo pomen šele v govornem dogodku, vse pa se nanaša na družbene okoliščine. Izbira jezika je določena pri komunikaciji matere z otrokom. Otrok se najprej nauči jezika svojih staršev. V kolikor sta starša bilingvalna govorca, bo po vsej verjetnosti tudi otrok bilingvalen govorec, kar pomeni, da bo prevzel jezik matere in jezik očeta. Materni jezik pa ni nujno jezik okolja, v katerem človek živi. V tem primeru se oblikuje vmesni jezik kot posledica osvajanja nekega novega tujega jezika. Za primer bi lahko navedli priseljence iz držav bivše Jugoslavije, ki so se kot materni jezik učili srbohrvaščine, po prihodu v Slovenijo pa so morali osvojiti zanje nov in tuj jezik, imenovan slovenski jezik. V tem primeru je

prišlo do vmesnega jezika, saj slovenskega jezika niso nikoli dejansko osvojili, stik svojim prvotnim materinim jezikom pa so izgubili. Ostali so torej pri vmesnem jeziku, ki pa je bil in je ostal družbeno nesprejemljiv in moteč. V družinah, kjer je eden od staršev Slovenec, drugi pa ne, je delež uporabe slovenščine povezan z okoliščino, ali se mladostnik samoopredeljuje za Slovence ali ne. V družinah, kjer se, je delež uporabe slovenščine večji. Pri uporabi slovenščine pa so včasih opazni elementi preklapljanja oziroma napačne izgovorjave črk, kot so mehki l in mehki ć (Gorjanc 2007).

Več o jeziku in njegovi uporabi bom govorila tudi v nadaljevanju diplomskega dela, ko bom predstavila, kateri je materni in kateri pogovorni jezik druge generacije priseljenk in priseljencev iz republik bivše Jugoslavije.

5 POLOŽAJ DRUGE GENERACIJE V SLOVENIJI

Če malo bolj nazorno pogledamo, ima vsak od nas v krogu družine, med prijatelji, znanci ali sodelavci koga, bolj verjetno pa celo več posameznikov, za katere bi lahko rekli, da so potomci priseljencev iz držav bivše Jugoslavije. Se kdaj vprašamo, kako so le-ti vključeni v družbo, ali imajo enake pravice in izhodiščne možnosti kot pripadniki večinskega naroda, ali se počutijo tu doma ali kot drugorazredni državljani, kakšna je njihova izobrazbena struktura in položaj, ki so ga dosegli v družbi?

V nadaljevanju bom poskušala odgovoriti na nekatera zgoraj zastavljena vprašanja, temeljno in vodilno pa bo dokazati, ali se populacija potomcev priseljencev lahko identificira glede na nekatere demografske in druge relevantne kazalnike, kot so: državljanstvo, veroizpoved, jezik, izobrazbena struktura, doseženi družbeni položaj in status v družbi. Glede na opredelitev vseh teh faktorjev pa bo ključno dokazati, ali je njihov položaj boljši v primerjavi s položajem priseljenk in priseljencev iz republik bivše Jugoslavije in se mogoče celo približuje strukturi večinskega naroda. Za izhodišče sem vzela raziskavo M. Medvešek (2007), ki temelji na podatkih Statističnega urada Republike Slovenije o popisu prebivalstva iz leta 2002.

Za lažje razumevanje spodaj predstavljenih podatkov pa še obrazložitev treh ključnih terminov, ki se vseskozi pojavljajo:

- Prebivalec Republike Slovenije

Definicija prebivalstva za popis 2002 je bila sledeča: »Prebivalec je oseba, ki ima v naselju popisovanja običajno prebivališče in ima tam svoje gospodinjstvo in do kritičnega trenutka popisovanja iz gospodinjstva ni bila odsotna več kot eno leto. V prebivalstvo države se štejejo samo tiste osebe, ki dejansko prebivajo na njenem ozemlju. Državljanstvo osebe pri tem ni pomembno, tako da so prebivalci Slovenije poleg državljanov RS tudi tujci.« (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek, 2007, 33)

- Priseljenec iz držav nekdanje Jugoslavije

V metodoloških pojasnilih Statističnega urada RS ob popisu 2002 je mogoče zaslediti naslednjo opredelitev priseljenca: »Priseljenec je prebivalec, ki je imel

prvo prebivališče zunaj Slovenije in v Sloveniji prebiva najmanj eno leto.«
(Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek, 2007, 32)

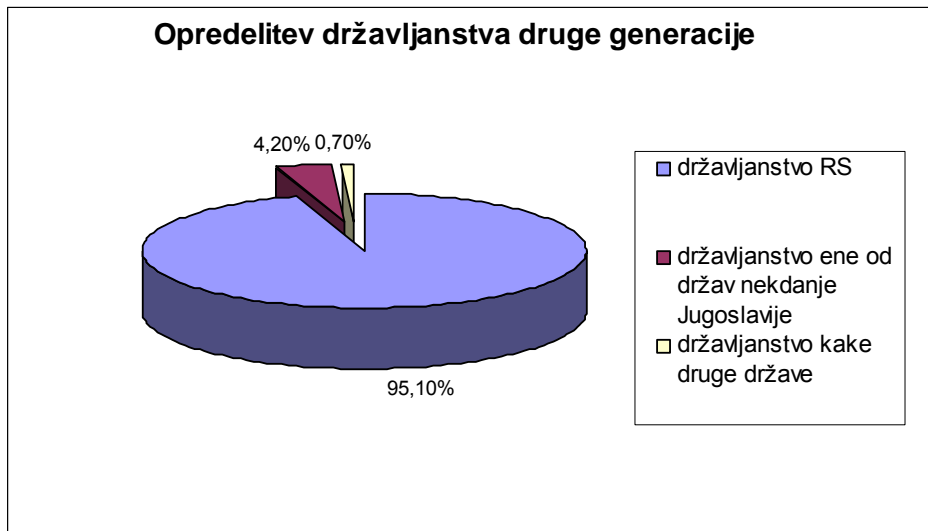
- Potomec priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Pri opredelitvi termina potomec priseljencev so si mnenja nekaterih avtorjev nasprotujoča. Nekateri namreč med potomce priseljencev vključujejo samo tiste, katerih oba starša sta priseljena iz držav nekdanje Jugoslavije, po mnenju drugih v kategorijo potomec priseljencev spadajo tudi otroci mešanih zakonov, pri katerih ima samo eden izmed staršev prvo prebivališče zunaj države sprejemnice, spet tretji so mnenja, da med potomce spadajo tisti, ki so se v državi sprejemnici rodili, četrti menijo, da so vključeni tudi tisti, ki so se v državo sprejemnico priselili v zgodnji mladosti. Skratka mnenja o tem so različna. Spodnja raziskava v kategorijo potomec priseljencev vključuje tiste, ki so se rodili v Sloveniji in katerih oba ali en starš je priseljenec ter tiste, ki so se v državo sprejemnico iz držav nekdanje Jugoslavije priselili v rani mladosti, do dopolnjenega 14 leta starosti, v Sloveniji obiskovali osnovno šolo in katerih vsaj en starš je priseljenec. Le te bom v nadaljevanju omenjala pod terminom druga generacija priseljenk in priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, kar tudi zastopajo (Medvešek, 2007, 32).

5. 1 Državljanstvo

Koncept državljanstva je zadnjih dvajset let predvsem zaradi globalizacije in spreminjanja političnih meja v Evropi pomembna tema, s katero se ubadajo posamezne države, EU in tudi preostala mednarodna skupnost. Državljanstvo, vsaj formalno, omogoča priseljencem in potomcem v celoti enake politične, družbene in socialne pravice v primerjavi z večinskim narodom (Medvešek 2007, 35).

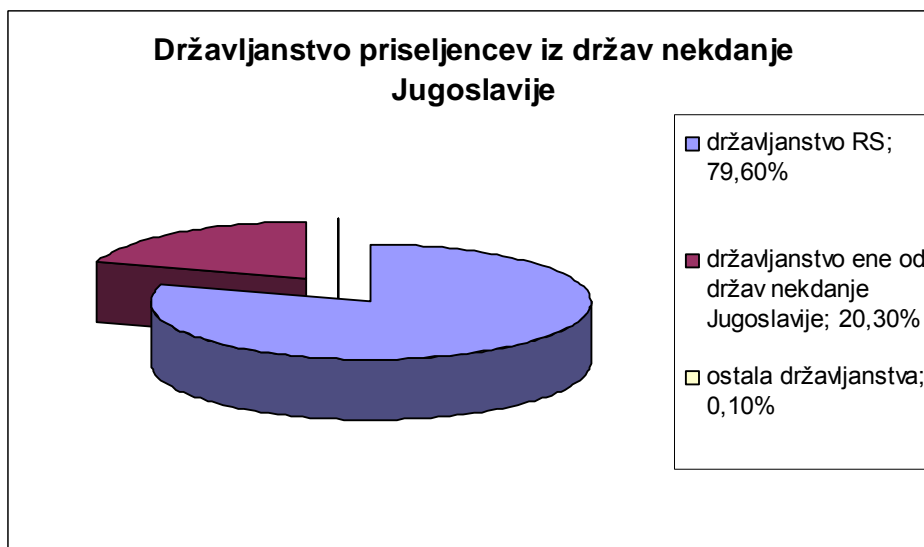
Graf 5.1: Opredelitev državljanstva druge generacije glede na popis iz leta 2002

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 35).

Glede na pridobljene podatke ima 95,1 % prebivalstva druge generacije priseljenc in priseljencev slovensko državljanstvo, 4,2 % prebivalstva druge generacije ima državljanstvo ene od držav bivše Jugoslavije, med njimi ima največ 2,6 % prebivalstva druge generacije državljanstvo Bosne in Hercegovine, 0,7 % ima državljanstvo Srbije in Črne Gore, 0,6 % hrvaško in 0,3 % makedonsko državljanstvo (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 35).

Graf 5.2: Državljanstvo priseljenc in priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 35.

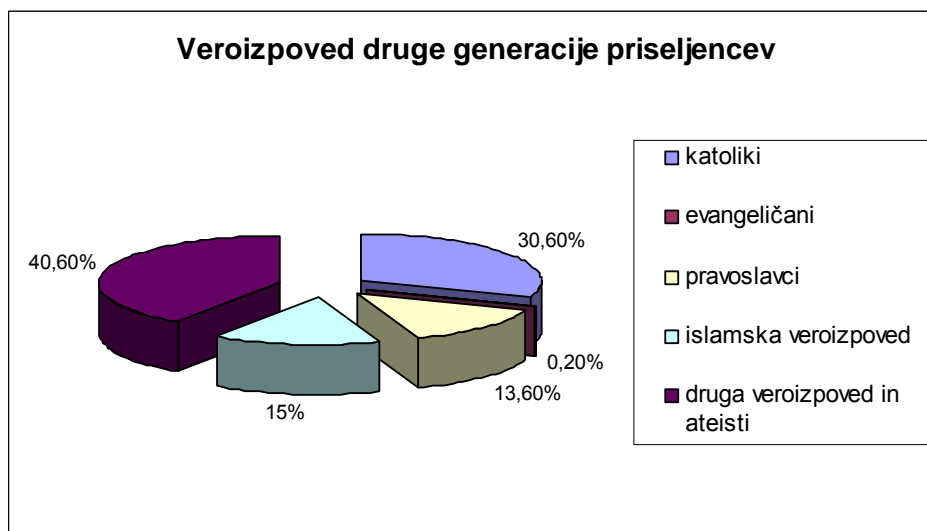
Podatki kažejo na visok odstotek slovenskega državljanstva druge generacije priseljenk in priseljencev iz republik bivše Jugoslavije. Ta delež je precej višji od deleža slovenskih državljanov med priseljenci iz območja nekdanje Jugoslavije, kot lahko razberemo iz zgornjih podatkov (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 35).

5.2 Veroizpoved

Slovenski teritorij je glede na veroizpoved v večini katoliški. Toleranca do drugih ver v Sloveniji je zelo nizka in tudi pogoji razvoja in širjenja drugih veroizpovedi niso omogočeni.

V primerjavi s priseljenci se nekoliko razlikuje veroizpoved druge generacije priseljencev, ki jo grafično ponazarjam v nadaljevanju.

Graf 5.3: Veroizpoved druge generacije priseljencev iz držav bivše Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 44).

Med drugo generacijo priseljencev in priseljenci iz držav nekdanje Jugoslavije se zanemarljivo povečuje relativni delež tistih, ki se opredeljujejo za katolike. Druga generacija priseljencev iz republik bivše Jugoslavije se je sicer v največjem deležu (30,6 %) opredelil za katolike, medtem, ko so se priseljenci iz držav nekdanje

Jugoslavije za katolike opredelili v 29,1 % (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 44).

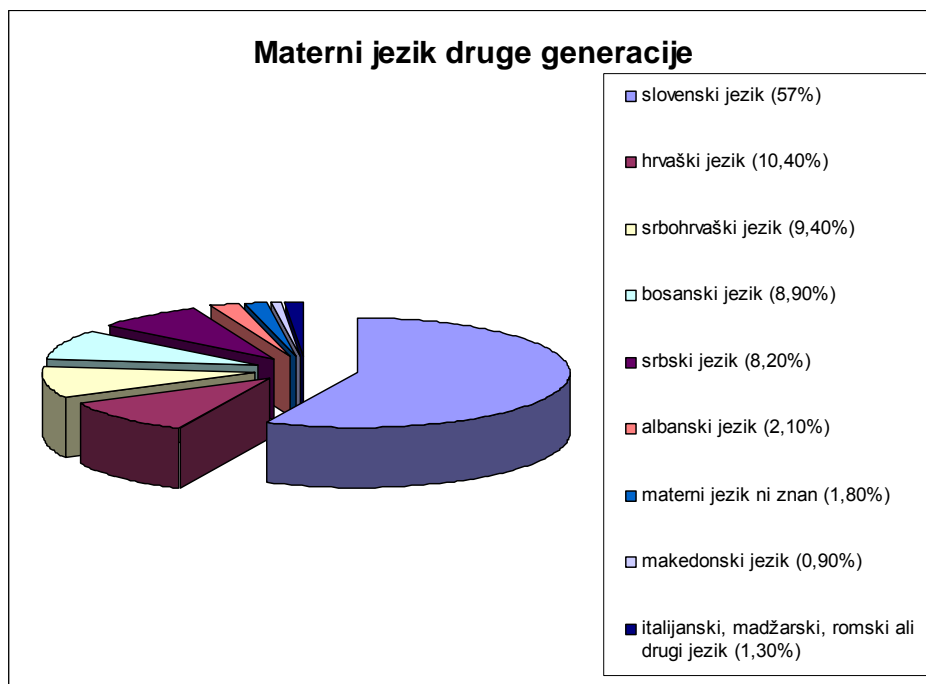
Zanimivo je tudi, da se med drugo generacijo priseljencev iz držav bivše Jugoslavije glede na priseljence zmanjšuje delež tistih, ki so se opredelili za muslimansko in pravoslavno vero ter povečuje delež tistih, ki so se opredelili za ateiste oziroma za tiste, ki sicer verujejo, a ne pripadajo nobeni veroizpovedi (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 44).

5.3 Jezik

5.3.1 Materni jezik

Pri metodoloških pojasnilih in definicijah Statističnega urada Republike Slovenije za popis 2002 je materni jezik opredeljen kot jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma drugem primarnem okolju, kadar je otrok živel pri sorodnikih, domovih, ipd. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je to jezik, za katerega oseba meni, da je to njen materni jezik (Medvešek 2002, 41).

Graf 5.4: Materni jezik druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 40).

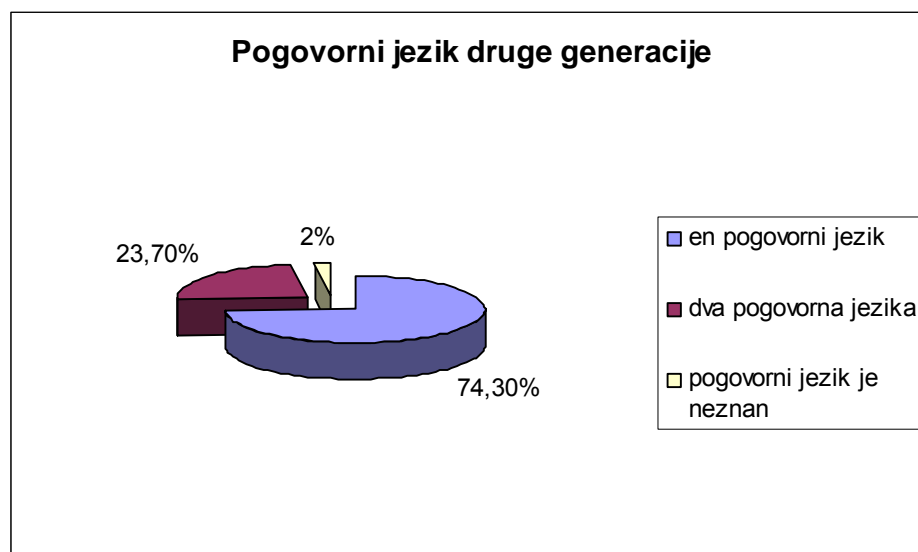
Podatki kažejo na visok porast deleža tistih prebivalcev druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, ki so v primerjavi s priseljenci za svoj materni jezik navedli slovenščino, zmanjšuje pa se delež tistih, ki za svoj materni jezik navajajo hrvaški, srbski, bosanski in srbohrvaški jezik. Podatki, pridobljeni na podlagi popisa prebivalstva iz leta 2002, namreč kažejo, da so priseljenci za svoj materni jezik v največjem deležu navedli hrvaški jezik (29,7 %), slovenski jezik kot materni jezik jih je navedlo zgolj 9,6 %, medtem ko je druga generacija priseljencev v največjem deležu navedla prav slovenski jezik (57 %), sledil pa mu je hrvaški jezik (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 40).

Med celotno populacijo druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije v večini prevladuje slovenski materni jezik, ki mu v veliko manjšem deležu kot pri priseljencih sledi hrvaščina, srbohrvaščina, bosanski in srbski jezik. Vse to je lahko rezultat procesa uspešne integracije druge generacije priseljenk in priseljencev iz držav bivše Jugoslavije.

5.3.2 Pogovorni jezik

Pogovorni jezik je po definiciji jezik, v katerem se oseba sporazumeva s člani gospodinjstva. Lahko se sporazumeva v enem, dveh ali več pogovornih jezikih.

Graf 5.5: Pogovorni jezik druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 43).

Graf 5.6: Opredelitev enega pogovornega jezika druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 43).

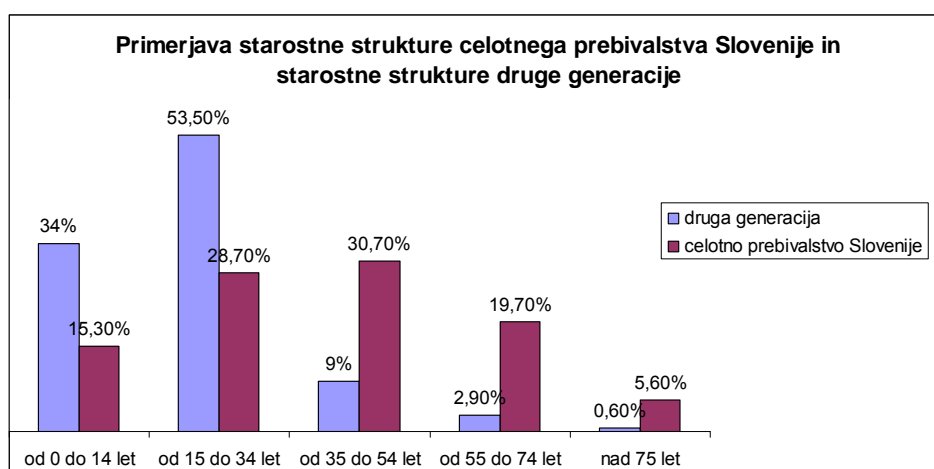
Druga generacija priseljenk in priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije v večini (74,3 %) uporablja en pogovorni jezik za sporazumevanje, to je slovenščina v 69,1 %. Pri priseljencih iz držav nekdanje Jugoslavije je delež tistih, ki uporablja en pogovorni jezik, še nekoliko manjši (64,2 %), pri čemer se je za uporabo slovenskega jezika kot enega pogovornega jezika opredelilo 51,8 % (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 43).

Pri navedbi dveh jezikov gre za kombinacijo slovenskega jezika in jezika nekdanje Jugoslavije. Dva jezika je za pogovorni jezik navedlo 23,7 % prebivalstva druge generacije. Pri priseljencih je viden porast opredelitve dveh jezikov kot pogovornih na 31,3 % (Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek 2007, 43).

5.4 Starostna struktura

Priseljenske skupnosti imajo običajno relativno mlado starostno strukturo, precej mlajšo od starostne strukture prebivalstva države sprejemnice. Pri drugi generaciji je mlada starostna struktura še bolj izrazita, kar nakazujejo tudi spodnji podatki iz grafa.

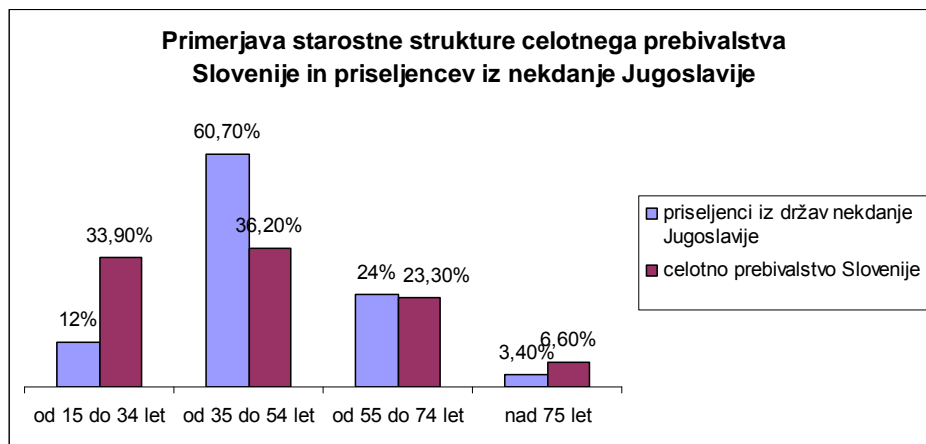
Graf 5.7: Primerjava starostne strukture celotnega prebivalstva Slovenije in starostne strukture druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 52).

Iz grafa lahko torej razberemo, da je druga generacija priseljenk in priseljencev iz območja nekdanje Jugoslavije mlada populacija. To moramo upoštevati tudi pri nadaljnjih raziskavah in primerjavah, vezanih predvsem na izobrazbeno strukturo in status aktivnosti.

Graf 5.8: Primerjava starostne strukture celotnega prebivalstva Slovenije in starostne strukture priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije

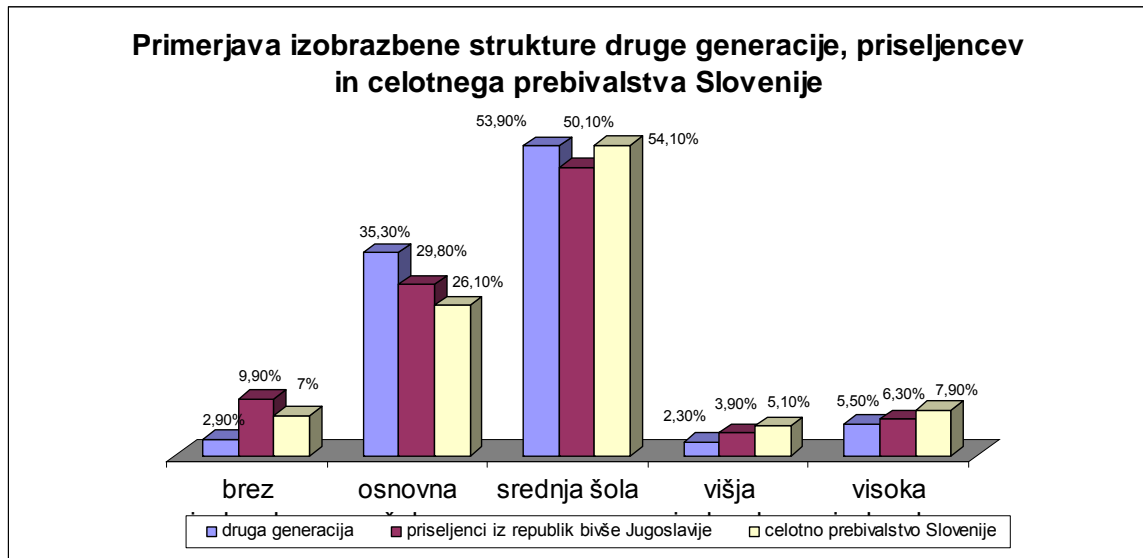
Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 51).

Prav tako ugotavljamo, da je največji delež priseljencev iz držav bivše Jugoslavije med tistimi, ki spadajo v starostno kategorijo od 35 do 54 let. Prav ta kategorija pa predstavlja delovno aktivno populacijo.

5. 5 Izobrazbena struktura

Primerjava izobrazbene strukture priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije in celotnega prebivalstva Slovenije nekoliko zamaje splošno razširjen stereotip o slabo izobraženih priseljencih. Izobrazbena struktura priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije je le malo nižja od izobrazbene strukture celotnega prebivalstva.

Graf 5.9: Primerjava izobrazbene strukture druge generacije priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, priseljencev in celotnega prebivalstva Slovenije, starega več kot 15 let.

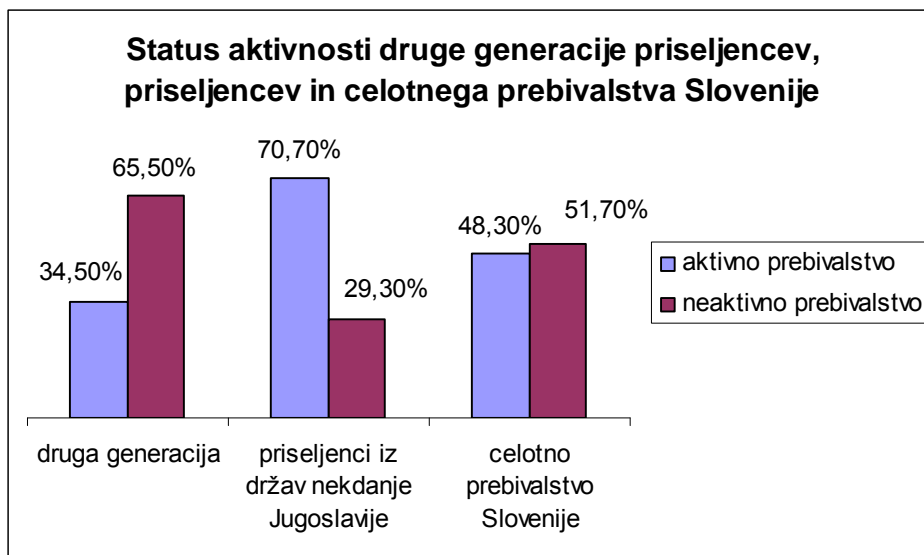
Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 54).

Primerjava izobrazbene strukture, pri kateri je upoštevana populacija starejša od 15 let, med drugo generacijo priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, priseljenci in celotnim prebivalstvom Slovenije pokaže, da ima druga generacija priseljencev najnižji delež prebivalcev brez izobrazbe in najvišji delež prebivalcev s končano osnovno šolo. Delež prebivalcev, ki imajo dokončano srednjo šolo, je med drugo generacijo priseljencev in celotnim prebivalstvom Slovenije skoraj enak, oboji pa imajo višji delež kot priseljenci. Druga generacija priseljencev ima sicer v primerjavi s priseljenci in prebivalstvom Slovenije najnižji delež med visoko in višje izobraženimi, vendar je to verjetno posledica dejstva, da gre za mlajšo populacijo (15-34 let) – med njimi je bistveno večji delež delovno neaktivnih, kar pomeni, da so še v izobraževalnem procesu in se bo delež višje in visoko izobraženih z leti verjetno povečeval (glej Graf 5.10)

5. 6 Status aktivnosti

Pridobitev zaposlitve je pomemben faktor integracije v okolje, v katerem živiš. Brezposelnost, predvsem dolgotrajna, je eden izmed razlogov za družbeno izključenost. Lahko vodi v oblikovanje subkultur, v katerih se brezposelnost obravnava kot običajna, to pa brezposelne v očeh zaposlenih še dodatno stigmatizira. Zaposlitev po drugi strani krepi samozavest, izboljšuje socialno stanje in omogoča integracijo v širše družbeno okolje, saj delovno mesto med drugim omogoča učenje jezika države, v kateri bivaš, spoznavanje kulturnih vzorcev in običajev.

Graf 5.10: Status aktivnosti priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, druge generacije priseljencev ter celotnega prebivalstva Slovenije

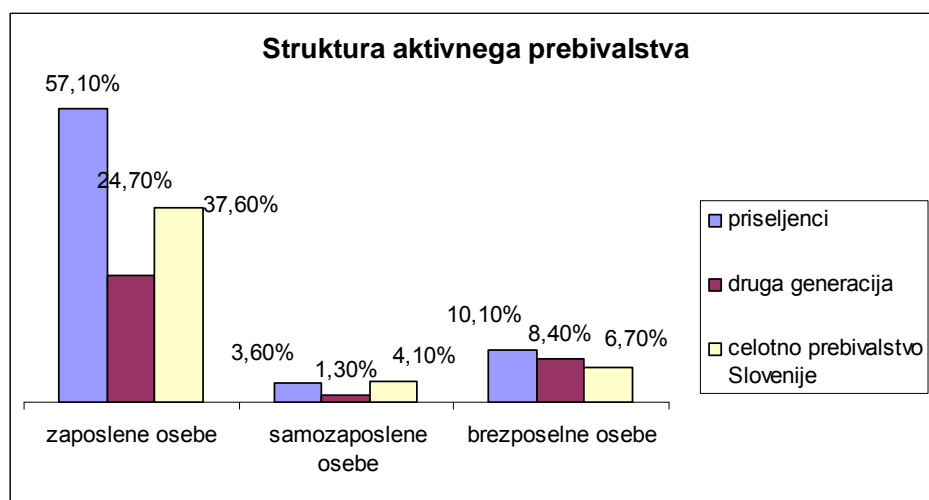

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 57).

Razlike med strukturo statusa aktivnosti priseljencev, druge generacije priseljencev in prebivalstvom Slovenije so predvsem posledica starostne strukture, ki sem jo omenjala zgoraj. Pri drugi generaciji priseljencev je glede na prebivalstvo Slovenije namreč najmočnejša starostna skupina od 15 do 34 let, ki obenem predstavlja delovno neaktivno prebivalstvo, saj mednje štejemo predvsem dijake in študente. Pri priseljencih je glede na celotno prebivalstvo Slovenije najmočnejša starostna skupina od 35 do 54 let, ki pa predstavlja predvsem delovno aktivno prebivalstvo. Tako imajo

priseljenci iz držav bivše Jugoslavije glede na celotno prebivalstvo Slovenije večji delež aktivnega prebivalstva (70,7 %), kamor sodijo zaposlene, samozaposlene in brezposelne osebe ter manjši delež neaktivnega prebivalstva (29,3 %), kamor prištevamo otroke, učence, dijake, študente, upokoјence, gospodinje, osebe nezmožne za delo in osebe na prestajanju zaporne kazni. Pri drugi generaciji priseljencev je najvišji delež neaktivnega prebivalstva (65,5 %) tako v primerjavi s priseljenci kot v primerjavi s celotnim prebivalstvom Slovenije. Tu lahko sklepamo, da je navedeni podatek posledica starostne strukture druge generacije priseljencev, ki se v največji meri giblje od 15-34 let, kot že omenjeno v zgornjih podatkih.

Graf 5.11: Struktura aktivnega prebivalstva priseljencev iz držav bivše Jugoslavije, druge generacije priseljencev ter prebivalstva Slovenije

Vir: Statistični urad Republike Slovenije v Medvešek (2007, 57).

Pri primerjavi strukture aktivnega prebivalstva priseljencev s celotnim prebivalstvom Slovenije je opaziti večji delež zaposlenih oseb (57,1 %), nekoliko manjši delež samozaposlenih oseb (3,6 %) ter nekoliko večji delež brezposelnih oseb (10,1%).

Tudi pri drugi generaciji priseljencev je struktura aktivnega prebivalstva odraz starostne strukture. Tako ugotavljamo, da ima druga generacija priseljencev manjši delež zaposlenih (24,7 %) in manjši delež samozaposlenih oseb (1,3 %) kot priseljenci in celotno prebivalstvo. Delež brezposelnih (8,4 %) pa je večji od deleža brezposelnosti

celotnega prebivalstva Slovenije (6,7 %) in nekoliko manjši od deleža brezposelnosti priseljencev (10,1 %).

Glede na vse dejavnike, ki smo jih obravnavali, bi lahko povzeli, da je položaj druge generacije priseljenk in priseljencev iz republik bivše Jugoslavije v primerjavi s priseljenci iz republik bivše Jugoslavije bližje položaju večinskega naroda, torej Slovencev.

Večji del druge generacije priseljencev ima slovensko državljanstvo. Večina jih kot svoj materni jezik opredeljuje slovenščino in večina je tudi za svoj pogovorni jezik opredelila slovenščino. Druga generacija se je ob popisu v največjem deležu opredelila za katolike. Izobrazbena struktura druge generacije postaja vedno bolj podobna izobrazbeni strukturi prebivalcev Slovenije, predvsem pa je višja od izobrazbene strukture priseljencev. Slabši položaj druge generacije priseljencev je zaznan le pri primerjavi statusa aktivnosti, ki pa bi ga lahko povezali s starostno strukturo in ne toliko s procesom neuspešne integracije oziroma slabe vključitve na trg delovne sile.

Asimilacija v nasprotju z integracijo pomeni prevzemanje kulturnih značilnosti večinske družbe. Priseljenci oziroma druga generacija naj bi v procesu asimilacije opustili svojo kulturo in svoj jezik ter se v kulturnem pogledu zliili z večinskim prebivalstvom (Bešter v Komac 2007, 106).

Navedeno lahko potrdimo za drugo generacijo priseljenk in priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije. Gre za dejstvo, da druga generacija opušča kulturne vrednote svojih staršev in povzema kalup večinskega naroda. To se kaže tako pri navedenih podatkih o rabi jezika, kot tudi posledično na drugih področjih, na primer pri verski opredelitvi.

Kazalci, kot so državljanstvo, stopnja izobrazbe in stopnja aktivnosti, so po drugi strani povezani s procesom integracije, ki obsega vključevanje in sprejemanje priseljencev oziroma druge generacije priseljencev v novo družbeno okolje ter prilagajanje novim družbenim situacijam. Pri procesu integracije se upošteva tudi kakovost in način povezanosti populacije priseljencev in predvsem druge generacije priseljencev z obstoječim sistemom družbenoekonomskih, pravnih in kulturnih odnosov, kar naj bi

temeljilo obenem na aktivni in enakopravni udeležbi v javni sferi družbenega sistema, le-ta pa naj bi omogočala možnost izražanja in ohranjanja njihove lastne kulture (Komac 2007).

Na osnovi zgornjih ugotovitev bi lahko rekli, da je pri drugi generaciji priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije proces integracije dosegel prav tako visoko stopnjo kot proces asimilacije.

Kljub temu, da navedeni podatki kažejo visoko stopnjo integracije in asimilacije, pa naj bo država tista, ki naj vzpodbuja etnično heterogenost in različnost na vseh ravneh, bodisi, da gre za versko, nacionalno ali spolno usmerjenost.

Kot pravi Komac, naj država ob kopici instrumentov za vzpostavitev pravnega sistema upošteva etnično heterogenost, ki od političnih strank zahteva inovativne metode ter nove, spremenjene politike, upoštevajoč zagotavljanje enakopravnosti vseh državljanek in državljanov (Komac 2005, 202).

6 ZAKLJUČEK

Mojo ključno hipotezo, da je položaj druge generacije priseljenk in priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije boljši glede na priseljence iz republik bivše Jugoslavije, lahko potrdim predvsem na osnovi statističnih podatkov o izobrazbi, hkrati pa na osnovi podatkov o pogovornem jeziku in religiozni pripadnosti sklepam, da gre za relativno intenziven proces asimilacije druge generacije, kar verjetno vpliva tudi na to, da je med pripadnicami in pripadniki druge generacije problem stigmatizacije manj očiten. Asimilacija sicer lajša vsakdanje življenje v večinski družbi, vendar asimilacija ni isto kot integracija, predpostavlja namreč izginjanje kulturnih razlik in posebnosti, kar je pogosto posledica pritiskov večinskega okolja.

Svet je celota različnih stvari, ljudi, kultur. Proces globalizacije prinaša kulturne vrtince in lažje prečkanje meja. Ko prestopiš mejo, postaneš tujec. Moraš začeti od začetka, se učiti in ponovno postati del družbe, v katero si se preselil. Na tej poti te čaka mnogo ovir, preprečenih z netoleranco, nerazumevanjem, nestrpnostjo.

V zadnjem času se pogosto opozarja na nestrpnost, nestrpnost pa se hkrati širi in pogloblja. Nestrpnost do drugačnih, nespoštovanje prepričanj in življenjskih praks drugih, nestrpnost do multikulturalnosti, do različnosti. Asimiliraj se, postani enak in sledi množici. Temu pa se je potrebno upreti. Z znanjem, izobrazbo, vedenjem, zavedanjem, samozavestjo in predvsem spoštovanjem različnosti in enakopravnosti.

Kot pravi Hanžek, naj bo odnos med človekovimi pravicami in strpnostjo v demokratični državi vzajemen, naj bo zavzemanje za človekove pravice ključni element strpnega vedenja (Hanžek v Leskošek 2005, 7).

Naj vodilo »vsi drugačni, vsi enakopravni« postane dejansko življenjsko in politično načelo življenja v Sloveniji.

7 LITERATURA

Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Zavod za založniško dejavnost.

Belting, Hans. 2002/2004. *Antropologija podobe*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Dekleva, Bojan in Špela Razpotnik. 2002. *Čefurji so bili rojeni tu*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dolar, Mladen. 2003. *Slovenska nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapisi o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Zbirka Dialogi, IX. Letnik.

Gorjanc, Vojko. 2007. *Slovenski jezik in družba*. Zapiski iz predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Heidegger, Martin. 1957/1990. *Identiteta in diferenca*. Maribor: Založba Obzorja.

Herman, Roman. 2005. Internet kot medij osvobajanja in podrejanja. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Jularić, Lidija. 2005. Od Bosancev do čefurjev. *Dnevnik*, (26. november).

Južnič, Stane. 1989a. *Politična kultura*. Maribor: Založba Obzorja.

--- 1989b. *Zgodovinske determinante jugoslovanske družbe*. Ljubljana: FSPN.

--- 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Knjižna zbirka TiP.

Kepic. 1992. Problemi s slovenskim državljanstvom. *Dnevnik*, (26. november).

Kobolt, Alenka. 2002. *Zdej smo od tu-a smo še čefurji?*. Ljubljana: Založba Ljubljana.

Komac, Miran in Mojca Medvešek. 2005. *Percepcija slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

--- in Petra Rotar. 2007. *Pa mi povejte, kaj sem!!!?*. Ljubljana: Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana.

Kulturno društvo Črni panter. Dostopno prek: <http://www.tu-je.si/> (18. avgust 2010).

Kuzmanić, Tonči. 1999. *Bitja s pol strešice*. Ljubljana: Open Society Institute.

Leskošek, Vesna. 2005. *Mi in oni*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Lukšič Hacin, Marina. 1994. *Resocializacija in nacionalna identiteta*. Analiza izseljenskih situacij. Ljubljana: FDV.

--- 1995. *Ko tujina postane dom*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Luthar, Oto, Breda Luthar, Tanja Petrović, Zora Stančič in Irena Šumi. 2004. *Nemirna srca*. Ljubljana: Založba ZRC.

Mastnak, Tomaž. 1992. *Vzhodno od raja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Medvešček, Mojca. 2007. Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije. *Razprave in gradivo* (53-54): 29-65.

Mencin Čeplak, Metka. 2003. Političnost diskurzov o identiteti. *Annales* 13 (1): 29-37.

--- 2008. Stigmatizacija, identitetne politike in podreditvena razmerja. *Dialogi* 44 (10): 52-66

Mermolja, Ace. 1998. *Narod in drugi*. Trst: ZTT EST.

Meserko, Vanja. 2006.: *Pomen in konstrukt predsodkov v slovenskem prostoru na primeru neslovencev iz bivše Jugoslavije*. Diplomsko delo Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Mežnarić, Silva. 1986. *Bosanci. A kuda idu Slovenci nedeljom?*. Ljubljana: Krt.

Nastran Ule, Mirjana. 1999. *Predsodki in diskriminacija*. Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.

--- 2000. *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ošlak, Vinko. 2001. *Bodi, kar si*. Celovec: Mohorjeva družba,

Pagon, Neda in Mitja Čepič. 2003. *Nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Pahor, J. Marija. 2000. *Narod, Identiteta, spol*. Trst: Knjižna zbirka smeri, ZTT EST

Youngs, B. Bettie. 1992/2000. *Šest temeljnih prvin samopodobe*. Ljubljana: Založba Educey.

Zupan, Urban. 2006. *Pravna ureditev izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Slovenije*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.